

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИЗВЕСТИЯ НА ИНСТИТУТА ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“
Книга XXXII

**ЗАКОНЪТ И ЗАКОНОВИТЕ КНИГИ:
ДВА ПРИМЕРА ОТ ПРЕВОДНАТА ЮРИДИЧЕСКА
КНИЖНИНА НА СЛАВЯНСКИЯ ЮГ ПРЕЗ XIV ВЕК**

Марияна Цибранска-Костова
Институт за български език, БАН

**THE LAW AND THE LAW BOOKS:
TWO EXAMPLES FROM THE TRANSLATED JURIDICAL
LITERATURE ON THE SOUTH OF SLAVS
IN THE 14TH CENTURY**

Mariyana Tsibranska-Kostova
Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences

Резюме. Студията се спира на следните два текста: *За гражданските закони* от Въведението към Синтагмата на Матей Властар и текстовата единица *От законните книги за родството и за забранените бракове* в така наречения Номоканон на Котелерий, или Псевдозонариния номоканон. И двата са преводни от гръцки и получават разпространение на Славянския юг с документирани свидетелства от XIV век. Текстовете се представят с набор в оригинал и в съвременен новобългарски превод. Анализът на езиково-текстологичните им особености има за цел да покаже каква представа за гражданските, или светските, закони има в средновековното общество; каква е аксиологичната същност на понятието закон; какви теоретични и конкретни идентификационни въпроси поставя изучаването на регламентации от византийското гражданско право в славянски юридически сборници.

Ключови думи: средновековно гражданско право, Синтагма на Матей Властар, Номоканон на Котелерий (Псевдозонарин номоканон)

Abstract. The article focuses on the following two texts: *About the Civil Laws* from the Introduction to the Mathew Blastares's Syntagma, and the textual unity *From the Law Books about the Kinship and the Forbidden Marriages* in the so called Nomocanon Cotelerii, or the Slavonic Pseudo-Zonaras. They both are translated from Greek, and spread on the South of Slavs with 14th century documented witnesses. The texts are presented with

a set in the original and in a modern Bulgarian translation. The analysis of the linguistic and textological peculiarities aims at revealing what view on the secular laws exists in medieval society; what is the axiological nature of the concept of law; what theoretical and concrete identification issues poses the study of regulations from Byzantine civil law in Slavonic legal collections.

Keywords: Medieval civil law, Mathew Blastares's Syntagma, Nomocanon Cotelerii (Pseudo-Zonaras nomocanon)

Как се ражда Законът? Как функционира той? Каква е средновековната представа за понятието закон? Темата е вълнувала историци, юристи, културолози. Отговорите на тези въпроси тук ще бъдат потърсени чрез конкретен анализ на два различни текста с различна тематика, чиито славянски преводи се появяват в преписи от XIV в. И двата са продукт на византийско-славянските отношения в преводната юридическа книжнина и свидетелстват за високата правна култура на южнославянското и българското средновековно общество. Чрез съдържанието и езиковите им данни ще се опитам да стигна до отговорите на поставените питання.

I. Обща постановка на въпроса

Една от областите, в които най-силно действат ценностите на исторически създадената византийска общност (Byzantine Commonwealth) и се усеща влиянието на византийското наследство, е средновековното право и юриспруденцията сред славяните. Това влияние се изразява преди всичко във възникването на забележителен масив от преводни текстове на църковното и светското законодателство с широк географско-ареален и хронологически обхват. Някои от тях се появяват още в зората на славянската писменост през IX–X в., но продължават да се преписват в по-късни и съвсем различни от времето на появата им исторически периоди през XVI–XVIII в. На въпроса на какво се дължи силният континуум на средновековния правен текст, който остава книжовен феномен дори когато вече няма действаща правна сила, могат да се дадат различни обяснения. Едно от тях е свързано с особената аксиология на юридическия текст, продукт на законодателната инициатива на лица, общности, властимащи институции, на особената значимост на правото като цялостна политико-идеологическа система в защита на личността, обществените ценности и права и едновременно с това основен механизъм за регулиране на самото общество.

Средновековното право функционира в две основни разновидности:

1. *Църковното законодателство (каноничното право* в тесен смисъл на думата, изразител на което стават епитимийните сборници, правилата, заповедите на светите отци на Църквата, или *църковното право* в по-широк смисъл, чиито писмени форми са смесените канонично-граждански сборници);
2. *Светското законодателство* – паметници и текстове, продукт на светската власт и нейните институции, особено на върховната централна власт на

императора. Правото в двете си разновидности – светското и църковното, е основополагащ елемент от обществената система. Съществуването му поражда понятието *правна/правова култура*, едновременно част от социалната история и от историята на книжовната култура. Тя се изгражда еволюционно, в непрекъсната динамика и синхрон между юридическата нормативност и юридическия език (Данова/Danova 2012, 202–203; Билярски/Biliarsky 2011, 10, 182–183). С утвърждаването на християнството като официална религия в българското общество през 864–870 г. взаимовръзката в триадата *право – общество – култура* става още по-тясна. Това води до коренна промяна в политическото и културното развитие на средновековна България като част от Югоизточна Европа. Както свидетелстват средновековните извори, изборът на *християнска вяра* означава избор на *християнски закон* (Найденова/Naydenova 2015, 190–191). Така се създават предпоставки за установяването на необходимото триизмерно единство между законите, държавата и религията, което още от времето на Юстиниан I Велики (527–565) се изразява с формулата „един закон, една вяра, един език“ (Зепос/Zepos 1974, 897). Съвсем естествено именно от християнизацията води началото си една от най-съществените типологически особености на средновековното право, а именно *взаимодействието между светското и църковното законодателство*, което на практика води до смесване на текстове на църковното право и на текстове или норми, заимствани от паметници със светска регламентация. Този процес протича в общоевропейски контекст на Запад и на Изток в християнския свят. Известно е, че водещият теократизъм на Византийската империя налага светскоправният норматив да се комбинира с църковноправен и каноничен до създаването на най-популярната колекция от закони и правила, която се означава с хиперонимното название *номоканон*. Достатъчно е да се спомене, че още първите византийски канонични сводове, които се опират на каноните на вселенските, поместните събори и на светите отци, се разширяват с извлечения от светското императорско законодателство. По примера на анонимен свой предшественик, съставил систематичен сборник с канони в 60 титула, антиохийският юрист, а по-късно константинополски патриарх Йоан III Схоластик (565–577) създава събрание от църковни правила в 50 титула, наречено *Συναγωγή κανόνων*. Той е автор и на едно извлечение от 12 новели на император Юстиниан, известно в науката като *Collectio 87 capitulorum* (Вашица/Vašica 1959; Белякова, Шчапов/Belyakova, Shchapov 2005, 15–17). По-късно неизвестен автор обединява двете събрания в един сборник, известен под името *Номоканон на Йоан Схоластик*, който в превод на първоучителя Методий през третата четвърт на IX в. се превръща в първия преводен славянски номоканон. Също през втората половина на VI в. в Константинопол е съставен и друг систематичен правен сборник с название *Σύνταγμα*, популярен повече под името *Номоканон от 14 титула*. Второ правило на Трулския събор от 692 г. му придава авторитета на най-пълен и официален нормативен кодекс във Византия. Известен в няколко редакции при съществуващи все още спорове относно неговото авторство, през 883 г., с така наречената Фотиева обработка – дело на патриарх Фотий (858–867, 874–886), той придобива завършен характер, огромно значение за правно-религиозното самоопределе-

ние на Източната църква и е преведен в България по времето на цар Симеон. В състава му събранието от 87 глави се разраства до 93 и така е запазено в най-ранния представител на този номоканон – Ефремовската кормчая от края на XII–XIII в. (Бенешевич/Beneshevich 1905; 1987; Белякова, Шчапов/Belyakova, Shchaporov 2006, 390–392). Нещо повече, първият светски юридически паметник на славяните *Законъ суднѣи людемъ* (Максимович/Maksimovich 2004), който представлява славянска подборна компилация въз основа на XVII титул от византийската Еклога (около 741 г.) и се смята преводаческо дело на свети Методий, съдържа църковни правораздавателни норми с ненапълно идентифициран произход, разпръснати в основния корпус от светски правила и наказания. Те се въвеждат с изразите *по божию, по църквѣвномуу законуу* (Вашица/Vašica 1971, 178–198).

В славянския свят висш обединителен компендиум за светското и църковното законодателство е Кормчаята книга – *кръмъчѣя*, от старобългар. *кръмъчѣи* ‘кормчия на кораб’, метафорично ‘ръководител, наставник’ според употребеното *nomen agentis* в Супрасълския сборник (СтбР/StbR 1999, 759). Кормчаята е своеобразна конституция на славянското средновековно общество, висш правен норматив, утвърден от църквата и владетеля. По точното определение на М. Корогодина тя е много повече от юридически сборник, защото е отражение на самата християнска държава (Корогодина/Korogodina 2017, 537). Поради това винаги съществени обществени фактори обуславят възникването на славянските кормчии книги, получили силна писмена традиция в Първото българско царство, на територията на древна Русия, Сърбия, влахо-молдавските княжества. Това название става един от начините за превод на гр. дума *νομοκανόν* (*законоправило* – точна калка от гръцкия термин), а изследванията показват, че и *кръмъчѣя*, и *законоправило* като славянски термини се налагат през XIII в. (Корогодина/Korogodina 2017, 7–8). За принадлежността на юридическа книга с названието *номоканон* към ранния преводен корпус на славянската книжнина осведомява Пространното житие на Методий. Неговата XV глава според най-стария му запазен препис в руския Успенски сборник от края на XII – началото на XIII в. отнася названието *номоканон–законоправило* именно към Методиевия превод на номоканона (Стара българска литература/Stara balgarska literatura 1986, 76). Откога датира то в самата гръцка писмена традиция, се представя по различен начин. Една от най-авторитетните съвременни византинистични енциклопедии привежда данни, че терминът *номоканон* се разпространява едва от XI в. (ODB 1991, 2, 1490–491). Според изследванията на А. С. Павлов в гръцката книжнина смесени събрания между гражданското и църковното законодателство възникват още през IV в., макар да не са запазени и първият номоканон да е този на Йоан Схоластик (Павлов/Pavlov 1902, 76). Терминът *номоканон* е двусъставен и съдържа в себе си два елемента: *νόμος* ‘граждански, светски закон’ и *κανόν* ‘църковно правило, закон’. Историята на юридическите събрания на Славянския юг може да опише като непрекъснато взаимодействие между *канона* и *закона*, при което терминът *номоканон* става универсален и се прикрепя към всякакви юридически събрания. Той остава основна терминологична единица в класификациите на средновековните правни извори (Шчапов/Shchaporov 1973).

Ключов термин за изследваната проблематика остава думата *закон*, с която се превежда еквивалента *torah* от староеврейската традиция, а според Септуагинтата нейни съответствия са *lex* на латински и *νόμος* на гръцки. Извежда се от прасл. ‘изходно начало, принцип; обичай, нрав’, познава палитра от значения и силно развита деривация, включително в композити още от старобългарския период (СтбР/StbR 1999, 519–522; БЕР/BER 2012, 1, 591–592; Билярски/Biliarsky 2011, 73). Еврейската дума *torah първоначално означава ‘учение, доктрина’, постепенно придобива значението на ‘закон’ и като краен резултат обозначава цялостното правно наследство на юдаизма (Бленкинсоп/Blenkinsopp 1983, 74). Във византийското право лексемата *νόμος* изначално означава ‘обичай, порядък’ (LS 1996, 1180; СДЯ/SDYA 1990, 3, 317–318), а впоследствие обединява философско-концептуалната същност на двете ключови понятия на римските юристи – правото (*ius*) и закона (*lex*) (Шаркич/Šarkić 1996; Шаркич/Šarkić 2015, 111). Засилената употреба и терминологичното покриване на широк периметър от правната материя чрез *νόμος* позволяват в славянската традиция да настъпят сходни лексико-семантични процеси. Според точното заключение на Б. Унбегаун *законъ* започва да предава всички нюанси на *νόμος* (Унбегаун/Unbegaun 1957). Лексемата съответства на разнообразни гръцки кореспонденти: *νόμος*, *κανών*, *θεσμός*, *ῥος*, *διαθήκη* и др. Полифункционалността на термина *законъ* не пречи да бъдат очертани основните сфери на неговото приложение в средновековните писмени текстове:

1. За означение на местното обичайно право, включително старозаветното наказателно право като форма на обичайното право на израилтяните. *Законъ* *божин*, както изписват славянските книжовници, е израз с висша рангова конотация в означението на изключителното място и роля на Светото писание при утвърждаването на християнските ценности в римо-византийската правораздавателна система, част от която е Старият Завет. Към него в частност, по примера на гръцките юридически колекции, може да се отнесе и краткото название *законъ* (*παλαίος νόμος* или само *νόμος*).

2. За означение на рецепираното гръко-римско (византийско) светско, или гражданско право. Много светскоправни паметници за краткост биват наричани *закон* (например *Еклогата* – Благоев/Vlaguev 1932, 112–114; Бургман/Burgmann 1983, 215–218). Регистрирани са също така синонимни функции на съчетанията *взгнѣшьнзи*, *градъскъзи*, *градънъзи*, *гражданъскъзи законъ* в значение на светски закон (СДЯ/SDYA 1990, 3, 317–318).

3. Като синоним на канона, т.е. на църковното и каноничното право. Това е така преди всичко, защото основен коректив за средновековното право поначало е Божието откровение, Божията воля така, както е записана и предавана през вековете в Свещеното писание и двете му части Стар и Нов Завет.

Сред най-важните светскоправни преводни паметници на славяните са: *Еклогата* – дело на императорите иконоборци Лъв III Исавър (717–741) и съуправителя му Константин V Копроним (съуправник 720–740; император от 741 до 775 г.); *Прόχειρος νόμος* – *Прохирон*, или *Закон градски*, обикновено датирани между 870–879 г. (или 907 г.), при съуправлението на император Василий I Македонец и синовете му Константин (починал 879 г.) и Лъв, бъдещия император Лъв VI Мъдри (886–912). Той е един от официалните нор-

мативни актове за императорската юрисдикция на Македонската династия с практическата функция на ръководство, учебно пособие за съдебната власт, основано основно на *Corpus juris civilis* на Юстиниан Велики и на отделни извадки от Новелите на император Василий I (Паев/Паев 2013: 67–68; Шминк/Schminck 1986, 55–107; Шминк/Schminck 2015, 275–290; Ван Бохове/Van Bochove 1996, 33–34; Фрешфийлд/Freshfield 1928; Чайтууд/Chitwood 2012). *Прохиرونът* и *Еклогата* имат самостоятелна преводаческа традиция на Славянския юг. *Еклогата* е преведена в Преслав през IX–X в. (Славова/Slavova 2009; Найденова/Naydenova 2015). В епохата на Първото българско царство са преведени обаче само части от *Прохирона*. Пълният му превод не фигурира в славянския *Номоканон в 14 титула* без тълкувания, преведен също в Преслав в началото на X в. (Славова/Slavova 2009, 194–203; Найденова/Naydenova 2015, 159). В неговия най-ранен представител, *Ефремовската кормчая* от началото на XII в., са налице само титул VII за забранените бракове, части от XXIV и пълният XXVIII с казуси за клира и висшата църковна власт (Шчапов/Shchapov 1977: 48–58; Бенешевич/Beneshevich 1987, 43–51, 54–55; Шчапов/Shchapov 1978, 59, 74–75). От едно от най-актуалните изследвания по темата на М. Корогодина (Корогодина/Korogodina 2017, 217) става ясно, че руската традиция също не познава пълен *Прохирон* преди XIII в., когато славянският превод в целостта на 40-те му титула се появява като 55-а глава в състава на *Южнославянската кормчая с тълкувания*, наричана още Светисавско законоправило, Светисавски номоканон. Тя има основополагаща и обединителна роля за развитието на правовата култура сред славяните (Петровиц/Petrović 1991). Заслужава да се отбележи, че по примера на византийската, в славянската традиция *Еклогата* и *Прохиронът* стават градиво за нови юридически компилации. В гръкоезичната традиция на правото се появяват *Ecloga ad Prochiron mutata*, *Prochiron auctum*, *Prochiron legum* и др. (Фрешфийлд/Freshfield 1927; Фрешфийлд/Freshfield 1931; Брандилеоне/Brandileone 1987; ODB 1991, 3, 1725–1726), а славянските части от *Прохирона* и *Еклогата* влизат в по-късни, предимно руски правни колекции.

На първо място сред подобни компилативни източници трябва да се споменат така наречените *Книги законные* (Павлов/Pavlov 1885; Византийски земеделски закон/ *Vizantijski zemedelski zakon* 1984, 233–256). Те са рядък пример за това, какво съдържание славянските преводачи влагат в наслова. Компилацията е известна само в руски преписи, но нито един не се датира преди XV в. Разпространява се свободно в сборници със смесено съдържание без постоянен конвой и възпроизвежда архетипен текст без съществени промени в преписите. Включва извлечение от византийското светско законодателство в четири части: препис на *Земеделския закон*; титули XXXIX, XI, XXVII на *Прохирона*; 5 глави от титул XIV на *Еклогата*. Тези извадки се оформят в единно цяло чрез Предисловието към *Еклогата* в преработен и съкратен вид, което служи за оглавление: *Предисловие Книг Законных, ими же годится всякое дѣло исправляти вѣсьмъ православнымъ царемъ, княземъ и вѣсьмъ властелемъ...* (цитирано по изданието във Византийски земеделски

закон/Vizantijski zemedelski zakon 1984, 233, където са посочени различията в заглавието). Оглавлението ясно насочва към политико-правната функция на текста да бъде помощник в правораздаването на царе и князе. За езиковия характер на компилацията са изказвани различни мнения, които се свеждат основно до опозицията староруски или южнославянски е първоначалният превод и дали се датира от края на XII – началото на XIII в., т.е. преди времето на поява на първите преписи. Стои и въпросът дали преводачът съзнателно е избрал и превел статии от различни гръцки източници, или е превел в цялост възникнала на гръцка почва компилация. Понякога оглавлението директно се свързва с личността и делото на св. Сава Сръбски, първия архиепископ на новоучредената през 1219–1220 сръбска архиепископия, тъй като в неговото Житие, написано от хилендарския монах и книжовник Доментиян, се казва, че на връщане от Никея и Константинопол на път за Сърбия сръбският архиепископ се спира в Солун и тук книги многи прѣписа законъна (Оболенски/Obolensky 1991, 155; Шчапов/Shchapov 1978, 122–123). Съществува дори мнение, че самият той го е измислил (Смокина/Smochina 1968, 169). Последното съображение обаче никак не изглежда убедително, защото названието *законови книги* и близки до него производни може да се отнесат към различни паметници и най-вероятно са генерирани в самата византийска традиция. В подкрепа на тази, засега само работна хипотеза, ще приведа откъс от Предисловието към *Еклогата*, което, както се вижда, е един от източниците на компилацията *Книги законные*: ἐν πολλαῖς βιβλοῖς τὰ ὑπὸ τῶν προβεβασιλευκότων νεομοθετημένα ἐγγεγραφοῦναι, въ многихъ книгахъ отъ прежецарствовавшихъ в законъна написанымъ быти (Зепос/Zepos 1962: 13; Бургман/Burgmann 1983, 162; Шчапов/Shchapov 2011, 14).

Направеното обобщение позволява да се разгледат два други примера за взаимното влияние и съжителството на *канона* и *закона* на Славянския юг, други две проявления на *закона* и *законовите книги*. На пръв поглед следващите два източника нямат нищо общо, освен сходното им документиране с преписи от един и същ хронологически срез през XIV в. Границата на XIII–XIV в. е важна епоха за византийското право. По времето на Андроник II Палеолог (1282–1328) константинополската юридическа традиция се възражда след погрома на Латините и бележи отново засилен интерес към римовизантийското право и византийския правен класицизъм от епохата на Македонската династия. За нея става характерно не само връщането към старите образци, но и обединението наново на светскоправни и каноничноправни паметници за приложение в конкретната съдебна дейност (Бену/Bénu 2011, 50). Естествено се наблюдава връщане към разцвета на византийската юриспруденция в епохата на Комнините и големите юристи тълкуватели от XII в. Двата текста разкриват едновременно основните аксиологични параметри на понятието *закон* и позволяват те да се приложат при конкретни идентификационни проблеми на юридически казуси със светски характер в преводни славянски паметници.

II. За светските закони от Синтагмата на Матей Властар

Първият текст, на който ще се спра, е обобщаващ и има познавателна роля за социално-историческата, ценностната и образователната значимост на правното наследство. Става въпрос за преведената в състава на Синтагмата на Матей Властар текстова единица с оглавление *Ѹще ѿ ѿ грѣскыи зѣконѣ ѿкждоу прѣиша начѣло, ѿ како сътѣвиша сѣ*. Тя е разположена между други два текста, преди разписа на съдържанието на Синтагмата *Съказаниѣ главизнамѣ: за Фотиевия събор (879–880) и Декалога, означен като Вѣтхое десѣтословие ѿ Левитика, макар че текстът върви по Втор. 5: 6–22, а не по книга Левит (както е известно, в Библията Десетте Божи заповеди се поместват още в Изх. 20: 2–17 и Изх. 34: 11–26; – Крюземан/Grüsemann 1996, 109–200; Бленкинсоп/Vlenkinsopp 1983, 88–90; Патрик/Patrick 1985, 72–75). Част е от пространните въвеждащи обяснения на съставителя за основите на каноничното и светското право. Именно поради факта, че изследваният текст не принадлежи на основния правен състав, а на Въведението към него, досега специално внимание в рамките на текстовата традиция на славянския превод на Синтагмата не му е обръщано. Той например отсъства от руския превод на Г. Илински/Ilinski (1892). Познавателната му ценност обаче е голяма и тук той е основен обект на внимание. Нека преди това приведа данни за самата Синтагма и за преписа, който избирам за основен източник.*

Синтагмата на „последния в свещеноиноците Матей“ възниква на гръцки език през 1335 г. и е една от най-обемните и богати по своето съдържание правни компилации, които Славянското средновековие познава посредством превода от гръцки. Тя е дело на солунския монах Матей, в някои гръцки преписи наричан още Властар, известен не само с отличната си юридическа подготовка на *законьникъ, воѣкѣс* ‘познаващият законите, юрист’, но и с други трудове, в съответствие с всеобхватното значение на гръцкия кореспондент, доколкото номикосът е учен, ерудит, книжник, познавач едновременно на Светото писание и на юридическите актове. Неговите политически възгледи подкрепят централната константинополска власт на императора, затова в Синтагмата е налице повишено присъствие на светскоправни законови регламентации (Александров/Alexandrov 2012, 40–45; Костогризова/Kostogryzova 2013; Анджелини/Angelini 2016). Според историците на правото яснотата в принципите за подредба на материала в 303 глави, обединени в 24 раздела по броя на буквите в гръцката азбука (оттук названието *Азбучна, Алфавитна синтагма*), е причината този труд да се превърне в настолна книга за духовници и съдии из целия гръко-славянски свят от втората половина на XIV до XVII в. (Флорински/Florinskiy 1888, 292). При славянския превод обаче тази систематизация не е можело да бъде спазена. Археографската база гръцки ръкописи е много богата, с най-ранен известен препис от 1342 г., а самата Синтагма е издавана на оригиналния си език няколко пъти, за съжаление, некритически, и остава най-достъпна по понастоящем дигитализираната версия на Ж.-П. Мин от 1865 г., от своя страна възпроизвеждаща изданието на гръцките юристи Ж. А. Рали и М. Потли от 1859 г. (PG, vol. 144, 959–1400; vol. 145, 9–213). На славянска почва Синтагмата се разпространява в две първоначал-

ни редакции. Те се наричат Пълна и Съкратена и се смятат за дело на сръбски преводачи в пределите на Сръбското княжество при управлението на Стефан Душан (1331–1355), възникнали относително рано след появата на гръцкия първоизточник. И двете са известни с множество преписи с различна хронология и широк географски обхват (например у Александров/Alexandrov 2012, 187–209 са посочени 24 сръбски и български преписа на Пълната синтагма и 14 румънски; у Суботин-Голубович/Subotin-Golubović 2013, 16–17 са посочени 15 сръбски преписа от Пълната и 9 от Съкратената версия). Най-ранният запазен славянски препис се датира от 1370 или 1380 г. според различните автори и е известен като Пчински, или Стари Карловачки, с местонахождение Патриаршеската библиотека в Белград, № 70 (Троицки/Troicki 1956, 7–8; Новакович/Novaković 1907, 64–65; Александров/Alexandrov 2012, 188; Суботин-Голубович/Subotin-Golubović 2013, 16). Важна стъпка от изследователското досие на славянския превод е изданието на Ст. Новакович на оригиналния стар текст от Пълната синтагма, но, за съжаление, известният учен използва по-късния и неизправен Крушедолски препис от 1453 г. В неговото издание обаче е поместена изследвана тук текстова единица (Новакович/Novaković 1907, 26–30). През 2013 г. Т. Суботин-Голубович публикува съвременен сръбски превод на Синтагмата с много високо качество и голям потенциал за използване в интердисциплинарни изследвания. В него е включен и текстът, който ме интересува (Суботин-Голубович/ Subotin-Golubović 2013, 17–19). Превод на Синтагмата, но само на нейния основен текст без Въведението, може да се намери и на македонски език (Атанасовски/Atanasovski 2016). По отношение на самия превод на Пълната синтагма ще се опра на точните наблюдения на Т. Суботин-Голубович, която го смята за нехомогенен, на места неточен и извършен от няколко преводачи по така наречената охридска, а не по цариградската редакция, заложена в основата на гръцките издания (Суботин-Голубович 2006; Суботин-Голубович/Subotin-Golubović 2013, 7–9; вж. също Панев/Panev 2003, 44)¹. Тези особености в една или друга степен ще се проявят и в малкия уведен текст, подложен тук на анализ.

С цел да популяризирам един малко известен препис на Синтагмата, който практически е бил обект само на кратка каталожна дескрипция (Юфу/Iufu 1963, 460; Михаила/Mihailă 1972, 277–279; КонстантINESКУ/Constantinescu 1984, 239; Мирча/Mircea 2005: 130–131; Александров/Alexandrov 2012, 203), ще използвам ръкопис *MS № 4104* от фонда „Специални колекции“ на Университетската библиотека в гр. Клуж-Напока, Румъния². Ценността му се съ-

---

¹ Въпреки че досега в гръцката традиция не е издаден нито един представител на така наречената охридска група преписи, именно такъв източник е в основата на славянския превод. Охридската група свидетелства се отличава с някои особености и особено с глосата *българска ꙗ цркъвь, рекше охридска* по отношение на независимата Охридска архиепископия (Троицки/Troicki 1956, 50). Същата бележка съдържа двата преписа на Пълната синтагма в българските книгохранилища: № 70 от сбирката на БАН (Кодов/Kodov 1969: 128–130) и № 1/19 от сбирката на Рилския манастир (Цибранска/Tsibranska 1994), и двата от XV в.

² С ръкописа имах възможност да се запозная през 2017 г. по време на командировка в рамките на проекта *Изкуства, литература и власт в контактните зони*

тои в изписването на Синтагмата със среднобългарски двуусов правопис от търновски тип, разпространен, както е известно, във влашките княжества и Молдова в качеството на официална и престижна книжовна норма след падането на Второто българско царство под османска власт. Оттук идва и закономерният въпрос за датирането на преписа. Засега обаче специализирани изследвания на филиграните не са правени. Според ръчно изписаните бележки от 1970 г. на един от първите дескриптори – Атанасие Попа, специалист в отдела „Специални колекции“, ръкописът би могъл да е от XIV в., тъй като въз основа на поместената в края му Пасхална таблица той изчислява годините 1351< (6859) и 1348< (6856). Тези сведения подлежат на проверка. Известно е, че според класиците изследователи на Синтагмата славянският превод е много ранен: Ст. Новакович посочва 1347, без да се опира на конкретен извор, а Т. Флорински го разполага между 1335 и 1348 г. И двете мнения не са общоприети, без да се оспорва, че в последната четвърт на XIV в. Синтагмата на Властар вече свободно е циркулирала на Балканите в своя славянски превод (Новакович/Novaković 1907, 54–65; Флорински/Florinskiy 1888, 320–321). Според другите цитирани автори филиграните на ръкописа сочат произход от последната четвърт на XV в., след 1470 г. Подобно прецизиране засега ми се струва по-коректно и в по-голяма степен би се съгласувало с правописните особености и вероятния молдовски произход на преписа. Самото книжно тяло е постъпило в настоящото си местонахождение от Буковина, а някои от текстовите особености Г. Михаила смята за общи между ръкопис *MS № 4104* и друг препис на Синтагмата от манастира Нямц, също датиран от XV в. (става въпрос за намиращия се в Библиотеката на Румънската академия на науките ръкопис BAR Ms.Slav. 131 – Михаила/Mihăilă 1972, 261–306). *MS № 4104* няма запазено начало и край. Както е известно според Разписа на състава, в изследвания ръкопис, разположен на л. 196–26а, основният текст на Синтагмата стига до „омега“ състав за фалкидията, или закона за наследството. Нашият препис свършва с „кси“ състав, следователно липсват „пси“ и „омега“. Общият листов обем на ръкописа е 306 листа.

Интересуваният ни текст е изписан на л. 16а–18б. Привеждам го в оригинал и в съвременен превод. Без това да е моя специална цел, ще посоча, че разночетенията спрямо издания от Ст. Новакович Крушедолски препис от 1453 г. са незначителни и става въпрос за устойчива текстова структура (Новакович/Novaković 1907, 26–30). Тя отразява особеностите на самия славянски превод, в който по-късните преписвачи не са се намесвали, а по-скоро точно са го възпроизвеждали дори с грешките. Въведението към Синтагмата на Властар на гръцки език може да се намери в т. 144 от *Patrologia Graeca* (PG 1865, 993–998). Използвам го за сравнение със славянския препис.

(Православие и Ислям, Православие и Католицизъм). Православието и властта. Православието срещу оспорването на властта, разработван от сътрудници на четири института на БАН и Института по археология и история на изкуствата към Румънската академия на науките в Клуж-Напока. Изразявам специална благодарност на колежата д-р Елена Фиря за съдействието.

Еще и ѿ грѣскыи законѣ. ѿкѣдоу пріаша начало. и како съставиша са.

16а Ничтоже дивно и ѿ грѣскыи законѣ малы ѡбзѣти. и ѿкѣдоу пріаша сии бытїе, іако мочно съповѣдати. понеже и ѿ сїи нѣкоторыа, сценныи правиль главизнамь, іакоже нѣкыа помощники пѣвно быти съчѣтати нѣщевѣахѣ. въ прѣвѣа ѡлимпїадѣ. въ наже ѡсмое по седмосѣтномь, и четврѣтотысѣкъ мїръ прохѡжааше лѣто. рѡмилъ царствова въ рїмѣ. по нем же дройси чїсломь шесть. дройгъ дровѣ вѣхѣ прѣемнїци. и врѣма тѣх іаже црѣвїа измѣрѣше. **16б** четврѣто и четыридесѣтно, къ двѣмъ стѡмъ. ѿ црѣвїа оубо правимому грѣдѣ. рїгы іаже грѣжаньства строахѣ. вторѣа оубо по црїи власть имаше. и еже ѿ нѣмь възмѣше са, закона силъ имѣаше грѣжаньств. нѣ бо еще въ писменѣ законъ бѣше. въ шестьдесѣтѣ же и ѡсмѣ ѡлимпїадѣ. въ нарѡдно дрѣжанїе црѣвѣ прѣпѣдѣш. и рїгамъ изгнанныи из срѣды. ѡпатско еже въведенно бѣвшее вѣчѣство. нарѡдъ рїмскыи, неѡставныимъ нѣкыи законѡмь. или ѡбычаемъ пѣче рѣщи, вѡдимъ бѣше. нѣ прѣже даже не минѣти двадесѣтимъ лѣтомъ мѣжа нарѡдъ избравъ десѣ, имїже началствоваша аппїе клѣвдїе. законы сїмъ повелѣша положити ѡни же събравше іаже рѣзѣвѣннѣ лежѣща, іаже законнїи рїмлѣннѣ ѡбычаїе. съложивше же и ѿ ѡфїнскыи. немалыа ѿ ѣллинскыи законъ ѣлицы въ солѡна възношенїе имѣти, хѣлаат са и змїа къ семъ же, и ѣлыкыа лікоурга глаѣть имѣти ѡца. и мїны, и сїцевыи. кнїгы ѿ сїи съчинїша двѣ на десѣте. солѡн бо и лікзргъ, изѣцныа ѣллиннѣ съписати глаѣт са законы. ѡвз оубо ѡфїннѣ. лікоургъ же лакедемонѣннѣ. нѣ оубо лікоургъ вѣтѣхъ вѣ. въ шестьдесѣтноѣ бѡ и пѣтое лѣто. ѿ тронскаго разоренїа познаваше са. лѣтїни црѣвоуѣшѣ прока силѣоу. **17а** солѡн же ѡфїннѣ законны положи. четыридесѣтоѣ и шестыа ѡлимпїады. змїевы ѡемь, развѣ оубїистѣвныи. рѣченными оубо кнїгами нарѡдъ вѡдимъ бѣ, дондеже ѡпатїами нарѡдодрѣжаннми вожааше са, іакоже рѣче. на възѣво бо лѣто нарѡдъ, двѣ ѿ блѡгородныи избїрѣаще, іакоже грѣскыа и воїнскыа строїти вѣщи. ѡпаты сїи именовѣхѣ. и ѡбразѣ сїи грѣжаньства, на лѣта прѣвѣи четыри и шестьдесѣтъ къ трѣмъстѡмъ.~Гаї оубе ѡпатѣство и нарѡдодрѣжанїе, въ црѣво пакы прѣвѣворившоу. и жїтелствъ привзрѣстѣшшоу. възрѣстатї и вїнамъ приклїочїше са³, и нѡвѣшїимъ потрѣба быти законнѣ грѣжданств. тѣм же и себѣастъ ѡвгоуѣтъ ѡнъ іаже и кесѣрѣ. іаже по гаїи црѣвова. не іако, ѣлицы прѣмѣдрѡстїѣ ѿ многы вѣхѣ лоушїи, ѡстави законѡполагѣти. нѣ оубо и ѿ нарѡда и ѿ вої. и еже что аще къжо рѣчаше, ѿ възѣ ѡскоушеваше са. и аще потрѣвно възмѣше са. въ прѣвѣарѣшѣа законы, ѡбїе възписѡваше са. сїа пакы іаже много послѣдї по ѡвгѣстѣ началствовѣвъ ѡндрїанъ, събравъ въ єдино. и іаже оубо имѣ възѣ, ѡсобнѣ сътвори съписанїе, въ кнїгѣ зрїмо пѣдесѣти. сїрѣ, грѣнѣ. дїгѣста сїмъ, сїрѣ, съворнїкѣ имѣ положивъ. іако ѿ многы явѣ събранна. ѡсов же ѣлика црїе ѡставиша. **17б** въ грѣнѣ написа двѣ на

³ В горното извънтекстово поле на л. 17а след сигнален киноварен елемент е добавена пропусната фраза: и сѣдовѡ. іако и различннѣшїимъ и пѣстрѣшїимъ.

десати^х. іаже іменована кодїка, сїрѣчь цркаà расчиненїа:~ Нѣ и сїце неоудòбно вѣ́ еже законопостиженїе, широтѣ імащїимъ помыслы не вѣзѣмла. и паче іже по врѣменѣ црѣмь, іаже тѣмь възмнѣхѣ са, вѣ своа прилаащїимъ кòдїкы, вò нї же не еце прѣвѣ лежаше законь. не тѣчїѣ же, нѣ и латинскыа рѣчи и сказанїа. даже до нїнѣ законы крѣпїи. іже разоумѣти сїа не могѣщїимъ, крѣпцѣ вѣстѣневаше. іже вò нї полсы лишадше, о́ єдиноьмъ азъцѣ сїа оуставлѣщи. Словашїи же вѣ црѣхъ іоустинїань. множдество законныхъ главизнь, еже врѣменно и вѣщемъ тѣчїѣ потрѣбны. не тѣкмо же, нѣ широтѣ елико мòчно сзкративѣ. и дваци вò тѣхъже лежѣщаа изѣмь. еце и кѣ эллинскòмъ іаже кодїкь. и іаже дїгесть, прѣлòжи скáзанїюу. кѣ семоу же и законь вѣведенїе сзтворь, іакоже нѣкыа прѣвыа сзставы. истинтоуида, книгѣ іменова. вѣведенїе во сѣ явлѣть. нѣ понеже сзчиненїе дїгесть, вѣ кратцѣ іакоже рече са сзложи са. възмнѣ са нѣкòторыимъ рѣци, іако многа вò главнѣшїи вò поспѣшнаго сзкращенїа оставїти са. тѣмже пакы повелѣно бы, и быша глѣмаа пòгранесїа на кѣаже грань, наврѣшенїе імаща оставленнї потрѣбнїи. истлòкователа же и сзжїтела. **18а** немалѣ црѣ вѣ сїе потрѣбòва. стѣфан во нѣкто, вѣ широтѣ дїгеста истлòкова. кѣрилъ вѣ кратцѣ. дорòфеи, срѣднїимъ чинòмъ сзтвори. фалелей кенсòрь, кòдїка вѣ ширинѣ изда. фєвѣрѣ єрмьполїть сзкращеннѣ. еце же кратчашїе аналòїе. ісїдорѣ тѣснѣшїе, оубо фалелеа. прострãннѣ еже прочї двѣю. прѣмѣнїти же вѣсхòтѣ вѣ црѣ, и нѣкаа вò ветхїи расчиненїи. нòваа. рò. люботроудно сзтвори расчиненїа. и вòсно сїмъ мѣсто вòдасть. прѣмѣнїи вò еже вò брацѣ. еже вò дїатаксехъ законь, и сїцевы. и оубо и вò таймичїцѣ. еже великыи прѣвѣ завѣща константїнъ. млатїнѣ вò сїцевыи оустроивѣ. сїа же нòваа. нѣкыи излòжи тривоунїаномъ. хѣдожноу збо інако єствòмъ. и до кòнца вѣсѣко наказанїе извѣкшоу. любомѣнїем же вѣсòвнѣ одрѣжїмоу. тѣмже и вѣнегда сїа сзписòвати. мнòси и вò імащїи прѣ, іманїемъ сего подѣрствлѣвааще повїновахѣ, вòва оубо кѣ полси тѣмъ прѣтварѣти, вòва же кѣ неавленїю и двоємыслїв начрѣтавати. Послѣдни же вѣсѣ іже вѣ црїхъ прїснопомїнаемїи, лѣвь прѣмѣдрїи, єдино вѣсѣко сзтвори сзчиненїе, нѣкыимъ саватїемъ протоспафарїемъ, и разна сѣщаа пòложенїемъ, сзвзкзпїв вѣ єдино, дїгеста же и кòдїка, и многаа вò истинтвндѣи. **18б** и сãмыа тыа іоустинїановыа. вѣ книгѣ оубо шѣстьдесате. вѣ строенїи же сзложише сїи. вѣсѣко протївно, и потрѣвѣ неподлащїаа вѣ вѣцѣ. изврѣг же и вѣемь. за еже іакоже п̀вно мнòгы вò древнїихъ законоположенїи, на лѣшше постѣпїти послѣднїи. нѣ и вò избрãвшїи са, сзлòженїе рѣчѣмъ, ничтòже излїшно імѣти попѣче са, тãже іаже рãзно и рãзсѣваннѣ о тоїже вѣци речѣннаа, вѣ єдино оустрої грани вòблãтїе. Сзтвори же и сѣ нòваа расчиненїа, р. и двãдесате. нѣ не вѣсѣ дне жїтелствоуаць. нѣ сїа оубо до сѣлико. Пòвдет же оубо и главїзны по сзставѣ. сего сзчиненїа, іако на дѣсцѣ писанїю дати. Ищи вò законѣ, и вѣ деватон главїзнь, м.

Превод: *И за градските закони. Откъде започнаха своето начало и как се съставяха*

Не е необичайно нещо малко и за Градските закони да включим, откъде приеха своето битие, доколкото е възможно да разкажем, понеже от някои от тях като някакви помощници на свещените правила в главите решихме да прибавим. През първата олимпиада, когато течеше 4708-а година, в Рим царстваше Ромул. След него се изредиха шестима други владетели, един на друг приемници. И тяхното царуване продължи 244 години. Докато царете управляваха града, князете устройваха градския живот, защото бяха втори по власт след царете. И това, което съставиха, имаше силата на закон за гражданите, но беше още неписан закон. По време на 68-ата олимпиада държавата попадна под управлението на народа; князете бяха прокудени от града, бе въведено ипатско управление, а римският народ бе ръководен от някакъв неустановен, несъвършен закон или по-скоро обичай. Но преди още да минат 20 години, народът избра десет мъже, които бяха предвождани от Апий Клавдий, и им заповяда да съставят закони. Те събраха каквото намериха разпръснато от римските обичаи, действащи като закони, прибавиха към тях немалко от атинските елински закони, които бяха съставени от Солон и Драгон; още някои, за които се смяташе, че създатели са им Ликург и Мина, и така се съставиха 22 книги. За Солон и Ликург се смята, че са създали вещи закони, първият за атиняните, а Ликург за лакедаймониците още по-преди. В 65-а година от разорението на Троя, когато начело на латините царстваше Прок Силуус, по време на 46-ата олимпиада, Солон въведе сред атиняните Ликурговите закони, като премахна някои от тези на Драгон, които предвиждаха само смъртно наказание. Народът се ръководеше от споменатите книги, докато го управляваха консули и народни водители, както бе речено. Всяка година народът избираше двама от благородниците, наречени ипати (консули), да се занимават с градските и воинските въпроси. И такъв начин на управление траеше 463 години. Гай превърна консулството и народовластие то в държавна политика и колкото повече нарастваше броят на жителите, толкова се увеличаваха престъпленията и съдебните процеси. Тогава настана нужда от по-нови, по-различни и по-разнообразни закони. Затова възвишеният Август, който е и цезар и властва след Гай, не като някои, които смятаха, че са повече от другите, а вслушвайки се в народа и войниците, направи така, че каквото някой предложеше, научаваше се от всички, и което бе сметнато за потребно, се вписваше в съществуващите закони. Много години след Август властваше Хадриан, който събра на едно място всичко, което бе видял в книгите, и състави книга от 55 глави, която се нарече Дигести, или Сборник, защото бе съставена от много източници. Това, което бяха утвърдили царете, бе събрано в 12 глави, наречени Кодекси, или Царски разпоредби. Но това законопостижение бе неудобно за ползване, защото не можеше да обеме цялата широта на мисълта, която по време на царете бе изложена в Кодексите, където отнапред лежеше законът. И не само това, ами латински думи и изрази и до днес се крият в законите и които не можеха да ги разберат, оставаха ограничени и се лишаваша от тяхната полза, защото само на един език съществуваха. Славният сред царете Юстиниан създаде множество законни разпоредби, които бяха необходими за времето си, и колкото е възможно съкрати обема им, отнемайки два пъти от съдържанието им, и на елински език преведе Кодексите и Дигестите. Към

това добави и едно нововъведение, като състави книгата, наречена Институции, което значи Въведение. Но понеже Дигестите бяха съставени за кратко време, някои смятаха, че някои важни неща са били изоставени. Поради това бе заповядано да се съставят подглави към всяка глава, за да може всичко потребно, което е пропуснато, да се добави. И немалко тълкуватели и служителите за тази работа бяха необходими на царя. Някой си Стефан изтъкува Дигестите изцяло, Кирил го направи по-кратко; Доротей по среден начин; Талилей Кенсор издаде Кодексите изцяло, Теодор Ермуполит съкратено направи същото; още по-кратко Анатолий, а Исидор по-кратко от Талелей, но по-пространно от другите двама. Понеже царят пожела да промени някои от старите постановления, затова се потруди да създаде нови 170 правила и им отдели особено място; промени закона за брака, диатаксиса за завещанията, законите за извънбрачните деца, които бяха завещани от великия Константин. Новите правила бяха устроени от някой си Трибониан по вещ и естествен начин, като се стараше да вниква до края във всяка разпоредба; и докато пишеше, тези, които имаха някакви съдебни спорове, водени от бесовски страсти, се наговаряха, че той е неизкусен и че няма да има полза от труда му заради неяснота и двусмислие. Последен приснопоминаемият цар Лъв Премъдри състави ново съчинение с помощта на някой си Саватий протоспаатар и събра в едно различните законоположения на Дигестите, Кодексите, и от Институциите, и от Юстиниановите новели събра и изложи в 60 книги, а всичко непотребно отхвърли. И се постара в избраните закони да няма нищо излишно, а всичко, което се отнася до един въпрос и досега е било разпръснато, да се намира в една глава. Състави и ново разделение на 120 глави, но не всички днес се използват, обаче подобава названията на тези глави да се изписват на дъска. За законите търси в 9-а глава на състав М.

Опорни точки на анализа

1. Теми и идеи

Тематичната рамка на текста е съвсем ясна и съответства на оглавлението. Тя трябва да изясни появата на *закона* като ценностна категория, защото през Средновековието, както и днес, познаването му е еталон за висока правна култура и е било важно да се владее от всеки грамотен юрист и тълкувател. Основните аксиологични критерии, около които гравитира изложението, са: преходът от обичай (наречен неписан, несъвършен закон) към писмен закон; ролята на властта и особено на владетеля в създаването на закони; ролята на правното наследство като последователен континуум и надграждане върху историческия опит на дохристиянските общества, основно центровете на гръко-римската античност, която се отъждествява със своите градове символи Рим и Атина; властта и народовластието в единство за приемането и приложението на законите и не на последно място – езикът на *закона* като самостоятелна правна и чисто филологическа същност, защото без достъпността на един закон на повече езици и разбираемост за повече хора той губи

действието си. Оттук под *Градски закони* текстът разбира конституирането на римското право – най-голямото достижение на Античността, и плавното му преливане в законодателната инициатива на византийските императори. Не е трудно да се обясни причината за включването на този встъпителен фрагмент в компилацията на Матей Властар. Така нареченият му цезаропапизъм е плод на историческата епоха на създаването на Синтагмата и на личните му убеждения за значението на императорската власт. Затова солунският монах включва много и разнообразни тълкувания на велики византийски юристи и преди всичко на антиохийския патриарх и юрист Теодор Валсамон (втората половина на XII, починал след 1195 г.).

2. Терминологията в текста

2.1. Исторически реалии. Същност краткият текст представлява история на възникването на светското или гражданското право, а това е исторически обусловено обществено и цивилизационно явление. По думите на П. Зепос „то е инструмент за регулация на човешките отношения и ритъма на социалния живот“ (Зепос/Zepos 1974, 896). Правото винаги е свързано с определено място и време, затова текстът очертава свой собствен хронотоп. В него се изброяват общо 20 лични имена на римски императори, консули или общо законници от различни епохи, а така също на емблематични фигури от християнската история на Източната римска империя – Византия. Първата опорна точка от предхристиянската битност на законите започва още с легендарните сведения за управлението на Рим от митичния Ромул (771–717 пр.н.е.), в текста Ρωμιλῆς, Ῥωμίλος. Тази начална хронология е обвързана с един античен измерител на времето, лексемата οἰμνιάδα, ὀλυμπία ‘олимпиада; период от четири години между две олимпийски игри, въведен за пръв път през 776–772 пр.н.е.’. Накратко текстът наемква за управлението на седемте римски царе, последвалото тяхно изгонване от народа и установяването на Републиката, или на народовластието (официално около 509 г. пр.н.е.). Тук от историко-филологическа гледна точка заслужава да се отбележи лексемата ριγῆς, ῥήγες <reges, която самият преводач запазва като реализация от гръцкия оригинал. Най-вероятно така се обозначава именно периодът на властване на седемте царе, но едновременно с това се контаминират сведения, защото е казано, че тези ριγῆς са втори по власт и ранг след царя. Т. Суботин-Голубович превежда чуждата лексема с „крале“, справедливо отбелязвайки неяснотата в значението на управленския им статус (Суботин-Голубович/Subotin-Golubović 2013, 18). В моя превод избирам преводното съответствие „князе“, тъй като е възможно да се интерполират сведения за йерархията в редица преводни светскоправни паметници, например *Еклогата* и *Прохирона*, където най-високо стои βασιλεύς, цѣсарѣ, а на второ място князь, ἄρχων, т.е. местен управител на област, който поема и законодателни функции. Титлата на княза е добре позната в славянската медиевистична литература, а в някои преводни правни текстове тя е доминиращото по честота съответствие за ἄρχων (така е в *Еклогата* и в *Ефремовската кормчая* – Шчапов/Shchapov 2011, 131; Максимович/Maksimovich 2010, 378). Употребата ѝ е проява на славянизацията на

преводните правни текстове, тъй като архонтът във византийската традиция е название за предводител на варварски племена или княжества.

Епохата на консулите е въведена чрез терминологичното съчетание *ἵππατο*-ско владичество, *ἱγεμονία ὑπάτων*. Терминът *ὑπάτος*, *ἵпатъ* е поредната реалия, която въвежда название на лице от византийската управленска система, съответник на латинския консул (LS 1996, 1854; Mikl. 1977, 259). В съответствие с гръцкия оригинал тя развива еднокоренно гнездо и никога не се заменя от славянски термин, сравни *ἵпатско*, *ἵпатѣми*, *ἵпаты*, *ἵпатѣство*. Дългият списък с лични имена продължава с Апий Клавдий, един от първите представители на Римската република, когото текстът откроява и като законотворец. Забележително законотворчеството е описано като процес на събирателство и приемственост с предходното законодателство на елините и римските обичаи. Във връзка с това се споменават видни имена на законотворци от Античността: емблемата на Древна Атина Солон (ок. 634–559 пр.н.е.), спартанският законодател Ликург (VIII–VII в. пр.н.е.), но особен интерес представлява начинът, по който преводачът греша името на Дракон, *Δράκων*, създателя на първите писани закони в Древна Атина, толкова сурови, че оттук произтича съвременният израз „драконовски мерки“. Буквалният превод изравнява личното име с нарицателното *δράκων* ‘змия’ и така се получава неяснота в смисъла: и *зміа къ семъ же; солонъ же дрѣвнѣу закѣны положѣ. чѣтыридѣсѣтожъ и шестыа дѣмѣдѣды. змѣевы ѡемь, развѣ оубѣистъвнѣи*, намек за основната характеристика на Драконовите закони, а именно честото смъртно наказание. Епохата на Римската империя, наречена в текста царство, е период на изключителен разцвет на законодателството. Заслужава да се открият титулатурните и епитетно-оценъчните приложения към някои от най-важните лични имена. Октавиан Август, първият римски император (27–14 пр.н.е.), е назован *сѣвастъ* и *кесаръ*: *и сѣвастъ дрѣвоусть онъ иже и кесаръ*. И двете се извличат от исторически утвърдените приложения към личното име на императора: *Καῖσαρ*, *Caesar* при осиновяването му от Гай Юлий Цезар и *σεβαστός* ‘божествен, възвишен’, явно заместител на *Divi filius*, божествения син на Цезар. Изключителното място, което Юстиниан I Велики заема в юриспруденцията, е отбелязано с израза *словаціи же въ црѣхъ юстиніанъ, περιώνυμος ἐν βασιλεῦσιν* ‘буквално дълго прославян’. Сред последните властимащи с особени заслуги за развитието на правната материя е посочен византийският император Лъв VI Философ, наречен Мъдри (866–912), чието име се свързва с емблематични трудове от императорското законодателство на Македонската династия (Зепос/Zeros 1962, 110–397), но от всички тях в текста са открити Василиките в 60 книги (въ книгѣ оубо шѣстьдѣсѣте) и 113-те Новели на самия Лъв Мъдри (сътвори же и сѣ новаа расчѣненіа, р. и двѣдѣсѣте. нѣ не възѣ дне житѣствоуаѣтъ – според текста 120 новели). Към императора е отнесено определението *иже въ црѣхъ прѣснопомѣемѣи, лѣвъ прѣмѣдрыи, ѡ ἐν βασιλεῖσιν ἀοίδιμος* *Λέων ὁ Σοφός, ἀοίδιμος* ‘незабравим, много известен’.

Ако трябва да обобща, историческата информация от краткия текст е фокусирана върху ядрото на светското законодателство, което се асоциира с развоя на римското право в различните етапи от съществуването на Рим – неговия символ. Тя изяснява зараждането и развитието на понятието римски

закони, *leges romanae*, в неговата историческа и правна същност и така, макар и непълно, очертава периодите и преходите в систематичното знание за гръко-римското и византийското право. В истинския смисъл на думата тази информация е енциклопедична и аксиологично мотивирана, защото целта ѝ е да утвърди престижа и правните регламентации на най-висшата светска власт, императорската.

2.2. Термини на римското право. Успоредно с историческите, текстът борави с основни категории на правото. На първо място, вниманието привличат названията на юридическите книги, които завещава Юстиниан Велики. Както е известно, неговият юридически корпус получава научното название *Corpus Iuris Civilis* и обема следните законодателни части:

– Дигестите, *Digesta*: сборник с коментари върху светското право. Този термин нашият текст свързва с името на император Хадриан, доколкото първите императорски конституции се отнасят до времето на неговото управление. Новите Дигести са дело на Юстиниан – *Digesta Iustiniani*, датират се от 533 г. и се наричат още Пандекти, Пандектал. Дигестите съдържат произведения на класическите римски юристи и са класифицирани по нареждане на Юстиниан от специална комисия, председателствана от юриста Трибониан, когото споменава и славянският превод: *сѣѣ же нѣвѣдѣ. нѣкъиѣ изложѣ тривѣчѣнѣномѣ*. Славянският превод запазва термина дигестъ, дигеста, дигеста в мн. ч., или съборникъ ‘събрание от различни неща в единно цяло; сборник’ (Дюнан, Пишона/ *Dunand, Pichonnaz 2007, 71*).

– С висока фреквенция е терминът кодикъ, който преводачът оформя по подобие на дигестъ и употребява в словоформите кодикы, кодикѣ, кодикъ. По този начин в славянския текст се предава римският термин *codex* ‘начин на събиране и обобщение на нормативни актове, които се изписват на папирус или на дървени таблички’. Отново текстът свързва появата на официалния римски кодекс закони първо с името на Хадриан, впоследствие с новия кодекс на Юстиниан, известен като *Codex Iustinianus* и промулгиран на 16 април 529 г. (Дюнан, Пишона/ *Dunand, Pichonnaz 2007, 42*). Пояснението, което преводачът дава ѝже именовѣ кодикѣ, сѣрѣчь црѣкѣѣ расчиненѣѣ, съответства не само на гръцкия първоизточник, но и на императорския характер на кодификацията.

– Третият важен термин изцяло се отнася до Институциите на Юстиниан Велики, *Institutiones Iustiniani* от 533 г. от новата ера – законодателен свод с учебна цел, който се използва като въведение в изучаването на правната материя. Този дял от Юстиниановата кодификация е въведен чрез термина *Институциѣнѣ*, в ж.р. поради съгласуването с думата кѣнига, още *ѣ инститѣнѣнѣнѣ*.

– Към термините от римо-византийското право се включва и гръцкият термин *διάταξις* ‘нареждане, уреждане, установяване, диспозиция, наредба’: *прѣмѣтѣни вѣ ѣже ѣ вѣрѣцѣѣ. ѣже ѣ дѣѣтаксѣхъ закѣнѣ*. Според контекста споменатият диатаксис се отнася до регламентацията на завещанията, а законодателна инициатива в тази материя има отново императорът (LS 1996, 414).

С историческите факти около създаването на Юстиниановата кодификация и с употребата на адекватните термини за назоваването на нейните със-

тавни части текстът постига високо познавателно ниво, утвърждавайки Юстиниановите принципи за основа на римо-византийското право.

2.3. Славянска терминологизирана лексика

Този лексикален пласт в никакъв случай не е поставен в подчинена зависимост спрямо пласта от чужди термини и реалии. Синтагмата на Матей Властар се превежда в зрял период от развитието на славянската правова култура и поради това може да се опре на завиден терминологичен апарат, създаван в продължение на векове. Ще обособя няколко по-важни терминологични и семантични ядра от славянската лексика:

– Най-напред се открояват славянски съответствия на термини, които се припознават за жизнени и модерни и в съвременната епоха. Идеята за същността на светските, още градски, или граждански, закони се асоциира с понятието за гражданството – особена ценностна категория, обозначаваща жителите на града като правоимаща общност и социален организъм с права и задължения. На еднокоренните гръцки кореспонденти *πολιτεία*, *πολιτικός νόμος* съответстват *гражданство*, *граждански*, *граждански закон*. Засилената употреба на лексемата *гражданство* е в съответствие с основната дихотомия между *закон* и *канон*, която, наред с множество диференциални признаци, се изразява и във философско-историческата опозиция: държавата обединява гражданите, Църквата обединява вярващите. Затова текстът акцентира на онзи белег, който превръща жителите на населеното място в общество, налага им висш коректив в лицето на светските закони – отражение на политическата власт. Оттук произтича засилената употреба на самата лексема *закон* в композити и колокативни единици. Те повтарят установени преводачески решения още от зората на славянската писмена традиция: *закони* положити – *νόμους θεῖναι*; *законоположение* – *νομοθετεῖν*; *законопостижение* – *τῶν νόμων κατάληψις*; *неустановен закон* – *ἀόριστος νόμος*; *обичаи* – *ἔθος*; *стронити гражданство* – *τῆς πολιτείας διώκω*. Към политическата лексика на превода се отнасят още следните концептуални терминологични единици: *владичество* – *ἡγεμονία*; *народно дръжание*, *народодръжание* – *δημοκρατία*, както и прилежащото към него понятие *народ* *римски*, *дѣмос* *Ῥωμαίων*. Идеята за основаването на законите в градска среда и отражението на социално-историческата им битност проличава от употребата на етнически названия за народите с най-големи приноси към правната история на човечеството от предхристиянската епоха: *εἰλιπὶν*, *римлѣни*, *латини*.

– Друга група термини се свързват с вътрешната природа на правния текст и опитите за систематизацията и кодификацията му. В това отношение се открояват термините *грань*, *грань* – *τίτλος*; *навръшение* ‘попълване, запълване’ – *ἀναπλήρωσις*; *подгранесие* – *παρατίτλος*; *съкращение* – *συντομία*, *съчинение* – *σύνταγμα* и др. Един от най-интересните термини, които предполагат избор при превод на съвременен език, е терминът *расчинение* в съответствие на гр. *διάταξις*. Текстът говори за *ветхата расчинения* и *новата расчинения*. Идеята за новост се асоциира с Юстиниан Велики и впоследствие с Лъв Премъдри. Очевидно по този начин преводачът назовава Новелите на Юстиниан, част от неговата кодификация, които в гръцката правна литература се наричат също Диатаксис. При това той контаминира названието *αἱ νεαρά*, *равносил-*

но на διατάξεις, т.е. Новелите, с прилагателното νεαρός ‘нов, млад’ (LS 1996, 1164). Същата контаминация е приложена към Новелите на Лъв Философ. Това позволява на термина расчлениение в общо значение ‘наредба, постановление’ да се придаде и строго терминологично значение за открояване на точно определена част от законодателното наследство.

– Към славянската специализирана лексика заслужава да се отбележи едно типично название на лице както за цялата Синтагма на Властар, така и за едно от нейните най-интересни допълнения, известни под името Латински думи (Латинските рѣчи – библиография и коментар за тази текстова единица у Цибранска/Tsibranska 1994; Суботин-Голубович/Subotin-Golubović 2013, 15). Това е кратък тълковен речник или по-точно глосатор на термини от римското право, към който преводачите на Синтагмата са прибягнали, за да изяснят богатия терминологичен апарат на основния текст. Една от лексемите, която се среща и в разглеждания от нас уводен текст, и в Глосара, е именуването на незаконороденото, извънбрачното дете таимичиць, νόθος. В Глосара срещу лат. дума spurii < spurius ‘незаконороден’ стои тълкуването таимичици, блудородни (Цибранска/Tsibranska 1994, 57). Може да се твърди, че лексемата вече е наложена в употреба през XIV в. и че принадлежи на активния преводачески фонд на Синтагмата, тъй като, видно от примерите, познава деривации. Среща се и в други паметници от същата епоха (Цибранска/Tsibranska 1994, 57). Тя е изцяло славянско образувание, изградено върху пейоризиращия, снижаващия характер на суфикса –иць, подобен и в копиличиць. В корена ясно личи идеята за тайния, скрития характер на отношенията, довели до появата на извънбрачно дете. В случая преводачът на нашия уводен текст говори за незаконородените по повод на законите за брака и наследството и по примера на гръцкия оригинал свързва установяването на правните диспозиции в това поле с Константин Велики.

В заключение може да се каже, че краткият енциклопедичен текст от Въведението към Синтагмата на Матей Властар носи следите от компилаторските умения на своя създател, създава висока познавателна стойност и затвърждава представата за *закон* като за исторически възникнала категория, свързана с обществената и държавната власт.

III. „От законовите книги“ в Псевдо-Зонариния номоканон

Вторият пример поставя различни изследователски проблеми. Те могат да бъдат обобщени в следните групи:

– Аксиологичната стойност на думата *закон* в инципита, с който фигурира този текст;

– Кои точно текстови елементи го съставляват, хомогенен и цялостен ли е, съответно може ли да се открие водеща тема в него?

– Идентификационните проблеми откъде е заимстван и кои са гръцките образци, послужили за създаването му.

Отново преди всичко трябва да представя източника, в който се помещава текстовата единица с оглавление *Пакы се заповѣди ины ѿ законы кни о сръвствѣи и о заповѣщєны брацѣ и о различни степенє родѣ.*

Преди повече от десетилетие в славистиката се актуализира работата върху юридическия образец, влязъл в научно обращение под названията Номоканон на Котелерий, Псевдо-Зонарин номоканон, Псевдо-Зонара или Номоканон на *Slavia Orthodoxa* (нататък *ПСЗ*). Начало на системния интерес към него в славянска среда поставя А. С. Павлов (Павлов/Pavlov 1897), към чиито безспорни приноси се присъединяват съвременните изследователи А. Турилов, Е. Белякова, Д. Найденова, М. Райкова, М. Цибранска-Костова, Я. Волски, А. Николов, К. Станев и др. (Турилов/Turilov 2005; Белякова/Belyakova 2007; Найденова/Naydenova 2018; Райкова/Raykova 1997, 2002, 2003; Цибранска-Костова/Tsibranska-Kostova 2011, 259–410; Николов, Станев/Nikolov, Stanev 2014; Волски/Wołski 2018 и др.). От 2007 г. в научно обращение е фототипното издание на един от най-ценните български преписи на този образец (Архивски номоканон/Arhivski nomokanon 2007). Въпреки че изворовата база се обогатява с новооткрити преписи (Женюх/Ženuch 2017), а някои от известните се подлагат на различна текстова и езикова обработка (Кемалова/Kemalova 2016) или пък на обобщаващи теоретични изследвания (Волски/Wołski 2018), конкретните проучвания върху правно-историческата значимост на този текст далеч не са изчерпателни. В посочените наименования се използва различен алгоритъм за именуване, но целта е една – да се назове най-популярният устойчив църковноюридически състав сред православно славянство на Балканите и в Русия, във влашките и молдовските княжества. Неговата дълга хронологическа традиция започва от най-ранните запазени преписи от XIV в., съхранявани днес в едно българско и три руски книгохранилища (*ЦИАИ 1160*, *ГИМ. Хлуд. 76*, *РНБ Q. II. 90*, *РГБ Муз. собр. 3169* – всички преписани с двуюсов български правопис), през първите печатни номоканони на кирилица от XVI в. до печатната книжнина на руските старообрядци в началото на XIX в. Отговорите на въпроса защо именно този образец придобива толкова широко разпространение, са няколко, но сред тях един е безспорен: защото по своето съдържание покрива възможно най-широки тематични области от ежедневието на християните и създава мрежови релации между най-важните социални групи на средновековното общество. Тази особеност на текста не е специфично славянска. Тя е вкоренена в гръцкия прототип, послужил за основа на славянския превод. Този конкретен прототип все още не е открит, но има всички основания да се смята, че е сходен с така наречения Номоканон на Котелерий (нататък *НК*), издаден от провансалския класик и теолог Жан-Батист Котелие (1629–1686) през 1677 г. в първия том на поредицата *Ecclesiae Graecae Monumenta* въз основа на ръкопис Ms. Gr. N 2664 от XIV в. в Националната библиотека на Франция (Котелие/Cotelerius 1677, 68–158). Издателят нарича гръцката редакция от 547 правила несъвършена, безредна, странна, нелогична, пълна с повторения и противоречия. В по-ново време текстът отново е възпроизведен по изданието от 1677 г. от професора по право в Атинския университет Г. Пули, като предговорът представлява отделна кратка статия на проф. Н. Матси – и двамата водещи специалисти в областта на гръко-римското и византийското право (Матси/Μάτσης 1977; Пули/Πουλής 1992). Те обръщат внимание на варварските черти и на смесването на юридически източници с различен статус – от имперското законодател-

ство до обичайното право. Славянската преводна традиция превръща един периферен византийски текст с нисък авторитет в популярен юридически коректив, преминал границите на няколко века и битувал в езиковата среда на различни етноси, ползвали кирилицата и старобългарската писмена традиция. Той отразява съжителството на византийското светско и канонично право и натрупването на казуси от различни правни системи – Стария Завет, византийското светско право и византийската покаянна дисциплина. Те взаимно се допълват, обобщавайки познавателния опит на човечеството в различни исторически периоди. Целта на компилацията е да се утвърди превесът на каноничното над светското законодателство и да се осигури покаянна алтернатива в духа на християнските ценности. Струва си да се отбележи, че всички известни преписи възхождат към общ архетипен превод от гръцки, който по езикови особености може да се определи като среднобългарски. До момента точната му локализация и време на поява не са доказани категорично.

За нуждите на настоящото изследване ще се опра на следните три преписа:

1. Ръкопис *ЦИАИ 1160* – най-ранният запазен църковноюридически сборник в съвременните български ръкописни сбирки, притежание на Църковния историко-архивен институт към Българската патриаршия в София. Датира се от 60/80-те години на XIV в. Именно този ръкопис получи названието Архивски номоканон и бе фототипно възпроизведен (Христова и др./Hristova et al. 1982, 55–56; Архивски номоканон/Arhivski nomokanon 2007; Атанасова/Atanasova 1984, 73). Отделните правни регламентации в него не са номерирани.

2. Ръкопис *BAR Ms.slav.636* – сборник от Библиотеката на Румънската академия на науките, завършен на 9 август 1557 г., по времето на молдовския господар Александру Лъпушнеану (1552–1561 и 1564–1568) и при митрополита на Сучава Григорий II, изписан от ръката на йеродякон Иларион в манастира Нямц (Билярски, Цибранска-Костова/Biliarsky, Tsibranska-Kostova 2015; Панаитеску, Михаил/Panaiteescu, Mihail 2018, 43–47). Ценността на този препис е в това, че е представител на една по-късна линия на разпространение на архетипа, при което сложната правна материя е систематизирана в 151 глави. Проверката кой текст към коя глава се отнася може да се направи по така наречения *Съказъ (Съказание) книсъ сен въз кратцъ глава*, с който обикновено са снабдени всички представители на ръкописната филиация с номериране⁴.

3. От преписите в българските книгохранилища идентична номерация притежава само ръкопис № 101 (36), XVII в., от Пловдивската библиотека

---

⁴ Използвам случая да съобщя за още един важен препис на *Пс3* отвъд Дунава. Това е ръкопис *Ms. Slav.267*, XVI в., 185 листа, от Библиотеката на Св. Синод на Румънската православна църква в Букурещ. Той също най-вероятно произхожда от манастира Нямц. Притежава увеличената номерация до 200 глави, типична за руските старообрядци, която обаче се комбинира с друг тип номерация, характерна за най-ранния номериран представител на Славянския юг – рък. *НБКМ 1117*, XV в., от Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ в София. Конвоят на *Пс3* също е специфичен. Ръкописът заслужава отделно проучване.

„Иван Вазов“, който бе издаден фототипно от А. Кемалова и бе снабден с речник на лексикалния състав (Кемалова/Kemalova 2016 – нататък *П 101*). Ето защо засега може само да се твърди с положителност, че най-ранните преписи от XIV в. не познават системата за номерация от влашките и молдовските преписи, но къде и кога точно възниква тя, подлежи на дискусия. Тук пловдивският препис ще бъде взет под внимание само в отделни случаи, предимно като източник на разночетения.

Най-важните разработки за светските наказания, разпръснати несистемно в *ПсЗ*, са дело на Е. Белякова и М. Райкова (Белякова/Belyakova 2007; Райкова/Raykova 2002, 2003). Е. Белякова обърна внимание именно на Па^{кы} се ^{сѣ} заповѣди ины ѿ ^{законѣ} кни о сзрѣствїи и о за^{прѣ}щєны^х бра^{цѣ}хъ и о раз^личны^х степенѣ^х рѣдѣ и подхвърли идеята, че самото название ѿ ^{законѣ} кни прєпраща към компилацията *Книги законные* и е „важное и пока единственное свидетельство“ за нейното битуване на Славянския юг преди XV в. (Белякова/Belyakova 2007, 127). Оглавлението в *ПсЗ* наистина създава асоциация с така наречените *Книги законные*. Истинският въпрос обаче е дали тук отново не става въпрос за хиперонимен израз, означаващ гражданскоправен текст изобщо. При подобни текстове стои идентификационният проблем да се докаже дали се заимства в готов вид от гръцки източник, или възниква компилация на славянска почва. Колко и какви типове компилации с название *Книги законные* са се разпространявали сред славяните и имат ли те общ прототип?

По отношение на *ПсЗ* следва категорично да се отбележи, че същото оглавление със същия състав е налично във всичките му преписи, включително в печатните версии от XVI в., следователно текстовата единица принадлежи на ядрото на архетипа. В *ЦИАИ 1160* според дескрипторите тя се намира на л. 159а–181б, но разположението и обемът изискват прецизиране какво точно спада към този раздел, а конкретната идентификация на правните регламентации до момента не е категорично установена. В *BAR Ms.slav.636* сегментът с посоченото оглавление е номериран като ѿ. (90-а глава) О за^{прѣ}щєны^х бра^{цѣ}хъ. и ѿ раз^личны^х степенѣ^х рѣдѣ. еже по плѣти и еже по дѣху. и ѿ бра^чны^х ро^жакѣхъ, което навежда на мисълта, че е копиран инципитът, сам оформен като киноварна заставка. В *П 101* състоянието е идентично и главата, изписана на л. 100б–106а с червенослов, има относително по-пространен обем в сравнение с други глави. Тематично обвързана с нея е още ѿв. (92-а) О трѣ^вбра^чны^х. и аще іерей влвить, но 91-а и 93-а ги рамкират, без да имат пряка връзка с тях: ѿд. Іако не побаетъ въ ве по пѣмѣти творити; ѿг. О клѣ^нщїи сал раз^виницѣхъ. и тѣмѣ и ерети (*BAR Ms.slav.636*). Оттук следва логичният извод, че инципитът поставя акцент върху родството и забраните за сключване на брак и че именно на тази тема ще бъдат извлеченията от различните *законови книги* в него. Също така е важно да се отбележи, че тематичният раздел далеч не е единствен в *ПсЗ*, а точно обратното: той е само част от обилието от светскоправни регламентации, разпръснати несистемно на различни места. В предходни свои изследвания уточних, че един от доказаните източници за смъртното наказание, за боя от 40 удара, за рядката форма на смърт чрез изгаряне и др. в състава на *ПсЗ* са съответни разпоредби от Стария Завет и основно от книгите Изход и Левит (Цибранска-Костова/Tsibranska-Kostova 2016, 270–300). Други казуси

са повлияни от *Еклогата* и/или *Прохирона* с различна степен на конкретно съвпадение в правния състав и неговия езиков облик. Трети са идентични с изложеното в самия Номоканон на Котелерий. Светскоправната регламентация на престъпленията е разпознаваема преди всичко по наказателно-репресивния апарат, който се прилага. Той включва парични глоби и обезщетения, бой, заточение, членовредителни наказания, смъртно наказание. Всички те са несъвместими с представата за епитимията като духовно лечение с нейните материални изражения в покаяние, пост, молитви, поклони, раздаване на милостиня и др. Остава безспорен фактът, че Паки се заповѣди и ны ѿ законы кнѣ насочва пряко към гражданското законодателство, затова следва да уточня тематичния обхват на възможните източници за компилиране.

Първо отново ще представя наборния и преводния текст по основен препис *ЦИАИ 1160*⁵.

л. 159а Паки се заповѣди и ны ѿ законы кнѣ о сзрѣствѣ и о запрѣщенѣ брацѣ и о различни степенѣ рода. ихже побаетъ блюсти ѿ стго крѣщеніа. и ѿ еже по плзти крѣве възкпѣт же и о брачны рождакоуѣ— л. 159б Сзрѣство има естѣ и глет са въз члвцѣ. раздѣлѣет же са чины три. на вышнее, и на нижнее и на посрѣднее. и вышни сѣ, родивши и раждаащи. сирѣ ѿцѣ, дѣдове, бабы. а нижни сѣ роденіи ѿ на. сирѣ снове, дщера, внзи, и внкы. а посрѣдніи сѣ, еже іавѣ реци іакы ѿ єдины страны намѣ. дрѣжаше родѣ. сирѣ братіа и сестры, и ѿ ни сщци. три еже сѣ прѣдѣли и чинове възбранѣащи въз брацѣ рожачькаго лица. Єдинѣ чинѣ и прѣдѣль прѣвыи, еже ѿ стго и спителнаго крѣщеніа — и дрѣгыи чинѣ и прѣдѣлѣ, еже на лице іавѣ знаащїи са по плзти крѣве рѣства— Третїи чинѣ и прѣдѣлѣ, еже ѿ брачнаго рѣства знаащїи са. сирѣ свѣбѣ сватовѣ. прѣвыи, и вторы, и третїи. имат же си степенѣ и прѣли различна мнѣга. и опасна істасѣніа. ихже подѣтѣ на хрїстіанѣ істинны. сѣло и опа л. 160а сно істасовати о брацѣ, и ѿнѣ до конца никакоже обрѣсти са нї менша степенѣ родѣ, ти (sic!) тогда сзврѣшати са бракс хрїстіанскѣ. іакоже не лѣпо равѣ вїимѣ быти. и блвенѣ быти бгѣ такомувѣ бракс, или писанїемѣ или без писанїа тѣчїа по свѣтелствѣ мнѣгы свѣтелїи. и мѣже сщце, и жена въз свѣтелствѣ. мѣжѣ же сщци лѣ, еї. Тако да въз бракс възводит са, а женѣ сщци лѣ, вї. тако и сїа бракс да възводит са. по ізволенїю же и по хотѣнїю родителїи свои, да и сзпращенїе вѣтѣ. по свѣтелствѣ мнѣгы и блвенїемѣ— о възбраненїи— И еже вѣдо възбранѣет са ѿ стго крѣщеніа сѣ си. крѣстителѣ ѿ своя дщере крѣщенїа, и ѿ мѣре єа, и ѿ сестрѣ єа. а прочїи рожаци мѣре и оца таковыа дщере, не възбранѣат са кѣ рожакѣ крѣтниковѣ женити са:— Аще кто крѣтитѣ крѣстни отроковицѣ. и потѣ възме єа невѣстѣ за сна своего, да разлѣ л. 160б чат са таковїи. и свѣщавше и сѣ родителїе, да ѿлжча са покаати са. Бжди же вѣдомо и о по плзти рожакѣ. родителїе, чада. чада кѣ родителѣ. братїа же кѣ братїа и сї чада глїи и братѣчадї прѣвїи. такоже и сї чада глїи братѣчеди вторїи. такоже и чада вторы братѣчадѣ,

⁵ Оттук насетне за удобство използвам съкращението *ПсЗ* в означението на интересуващата ме текстова единица, а ако го отнасям към целия номоканон, това контекстово се уточнява.

иже сѣ третїи братъчлди. и сїи всѣ не достойтѣ на бра сѣвѣсплѣти. а третїи братъчлдъ члдд, сѣвират а и сѣвѣсплѣт сѣ законном бракѣ (в лявото странично поле добавено степенъ .а.). слыши и звѣжъ. іако ѡцѣ кѣ сїи, и сїи кѣ оцѣ, прѣвомъ сѣ степенѣ. іако бы прѣвыи стѣнъ роженїа, а дѣдъ кѣ внѣкъ, второмъ сѣ стѣни іакоже бы, б. стѣнъ роженїа. подобно же и братъ своимъ братъ вторымъ стѣни. іакоже сѣ и сїи два стѣнъ роженїа бо наричат сѣ стѣни. аще бо кто въпроси та гла, ѡцѣ твои коѣго ти є стѣне, рѣци емъ прѣваго. роди бо ма ѡцѣ мои, и бы сѣ прѣвое роже л. 161а нїе. и сѣ прѣвыи стѣнъ. аще ли рѣть іако дѣдъ твои коѣго ти є стѣне, рѣци емъ втораго. дѣдъ бо мои родилъ є ѡцѣ моего, и сѣ єдинъ стѣнъ. а ѡцѣ мои родї мене, и сѣ є прѣвыи стѣнъ, а второе роженїе тѣже второмъ стѣни єсть и дѣдъ мои іакоже іавѣ ремъ. начни збо лѣствїцѣхъ възсходити. и хоцѣши настѣпити прѣвыи стѣнъ, и сѣ єсть єже гла ѡцѣ прѣвыи стѣнъ и потѣ ѡ прѣваго стѣнъ възстѣпиши іды горѣ выше на вторыи стѣнъ, и о сѣ глѣмъ є, б. стѣнъ. дѣдъ мои. аще ли рѣть ти, а братїа твоа коѣго ти сѣ стѣне, рѣци емъ, іако и сїи втораго ми сѣ стѣне. мене бо родилъ є ѡцѣ мои. и бы прѣвыи стѣнъ єдино роженїе и тако роди и брата ми, и сѣ два стѣнѣ. побно же прѣвиі братъчлди по познанїю сѣроства, стѣне. д. го сѣ, имже не побаетъ ниже дотопитъ въ бракѣ сѣвирати и. такоже же и члдд прѣвыи братъчлдъ вторїи л. 161б сѣще братъчл, шестаго стѣне сѣ. и ниже сїи побаетъ женити а дрѣгъ кѣ дрѣ. аще ли и прилѣчи сѣ быти семъ бракѣ, повелѣваетъ зако да разлѣчат сѣ, и паче и да покажѣт сѣ. такоже и члдд вторїи братъчлдъ, сѣ третїи братъчлди, и сѣ осмаго стѣне. и ниже сїи достои възимати сѣ бракѣ. аще ли прилѣчит сѣ таковома бракѣ быти ѡ невѣнїа, или нѣкоеа вещьа недовѣдомоа, то да не разлѣчат сѣ зже, нѣ да прѣвыиваѣ, оваче побаетъ и сїи о таковома грѣсѣ попецїи сѣ млтынеа и постѣ. а безъ неволный прилѣченїе да възимает сѣ семъ никакоже бытъ ѡставлѣше же роженїа и сѣроство третїи братъчлдѣ. и ѡтѣдъ до ѡсмаго стѣне и прочее, безъ запрѣщенїа всѣакого да възема сѣ кѣ бракѣ. възнатрѣ осмаго стѣне бракѣ да бѣдетъ. сирѣ на побїе третїи братъчл рода всѣго, осмыи стѣнъ наричет сѣ. аще ли прилѣчит сѣ л. 162а быти семъ невѣнїе нѣкаковѣ, то да разлѣчат сѣ:— И сїа збѣ сѣ о сѣродствїи роженїа крѣве. и ѡ сїи писахѣ и зѣставихѣ въ вѣнїе извѣстно:— се же о брачны рожако:— Еже ѡ брачнаго сѣроства знаѣмы рожако єсть сѣ. аще кто пойметъ женѣ вдовѣ и иматъ та жена дѣщере ѡ иноо мѣжа. єсть и семъ дѣщери іакоже и женѣ тои. и побаетъ емъ влѣсти сѣ ѡ неа зѣло, іако ѡ сѣщїа своа дѣщере. сїце и свекрѣ ѡ жены сїа своѣго. и сїи ѡ мащехы своѣа. и дѣверѣ ѡ жены бра своѣго и шрѣ такоже:— Сїи страхѣ велицѣ да възираеть на лице мѣре своѣа, и чѣть да вѣдаетъ єи всѣга:— И ѡцѣ да възимаетъ сѣ ѡ възорѣ дѣщере своѣа, и да блюдет сѣ. такоже и братїа ѡ свої сѣстрѣ да възиматъ сѣ:— О брачны же рожако іхже выше рѣхѣ, єгда бѣетъ сѣвирати сѣ на свадбѣ єже възыскати сѣ бракѣ. опасно да възысквет сѣ да не прилѣчит сѣ быти сѣроствѣ л. 162б брачны, сирѣ сватовѣ. и побаетъ сѣ извѣщенїемъ искати и сѣ истасанїемъ мнѣсѣ, іакоже повелѣветъ бжтѣныи закѣ. сѣ бо сватовѣ и прѣвиі, и вторїи, и третїи, и побаетъ о сїи възимати:— Побаетъ же вѣти и о сѣ, іако которомъ сѣ сѣпрѣгъ сирѣ мѣжѣ и женѣ родителїе збо мѣжа, ѡцѣ и мѣти и братїа. и родителїе жены єго и братїа єа, прѣвиі сватовѣ наричат сѣ. а прѣвиі братъчлди мѣжа и жены єго, сїи наричат сѣ вторїи сватовѣ. а вторїи братъчлди жены и мѣжа пакы, сѣ третїи сватовѣ. и збѣ прѣвиі

сватовѣ кѣ прѣвѣи сватовѣ и второи, не въземаѣт сѧ бракъ. такоже же снѣ или братъ мѣжу сѣ прѣвѣими братѣчѣдѣми жены его, не смѣшаѣт сѧ. а второи и третии братѣчѣдѣми мѣжа. сѣ вторыми и сѣ третими братѣчѣдѣми жены его, не възбранѣно въземаѣт сѧ и смѣшаѣт сѧ. Поне вѣдо рѣхѣ о стѣне рода, и роди л. 163а телныѧ крѣве и сѣрѣства, паки глѣмѣ. ꙗко донѣже скончаѣт сѧ ѡсмыи стѣнѣ ѡжикѣ и сѣрѣства, да възнимаѣт сѧ въ ни не быти възвѣтѣ брачна. а о сѣрѣствѣи брачныи сирѣ сватовѣ, ѣсть сице. донѣже скончаѣт сѧ, з. стѣни. сирѣ мѣжѣ жены аще има тѧ жена прѣвѣ братѣчѣдѣ, ѣтъ сѣ мѣжемѣ жены тоѧ, д. го стѣне, а снѣ братѣчѣды моѧ, ѣтъ ми ѡнепсиѣ ѡ прѣвѣѧ братѣчѣды. и не побѣѣтъ възвѣти прѣвѣѧ братѣчѣдѣ жены моѧ. ꙗкоже ни братѣ мои сестрѣ жены моѧ. ниже шѣрѣ ми братѣ жены моѧ. не може възвѣти прѣвѣѧ ми братѣчѣдѣ, ни ѡнефеѧ ми, ни ѡнефеѧ снѧ моѧго. ни прѣвѣи братѣчѣдѣ снѧ моѧго, ни второи братѣчѣдѣ же сѣ породѣ жены моѧ. жена бо сѣ братѣми своими втораго стѣне сѣ. а мѣжѣ ѣѧ, сѣ своеѧ братѣчѣдѣ прѣвѣѧ, сѣ д. го стѣне, (в дяснотѣ странично поле добавѣно и сѣ сѣбираѣт сѧ д. стѣнѣ) и не може быти въ ни сѣмѣшенѣ брачнаго. тѣчѣѧ аще не вѣтъ до л. 163б мѣрѣви числа, з. го стѣне. ни ѡнепсиѣ жены моѧ не може възвѣти сѣ стринѣ ми дѣщѣре. оуѣка бо нарѣчет сѧ великѣ бѣтѣвныи же ѣ сестринѣ братѣ, сирѣ братѣ и сестра. и братѣ вѣо мѣре моѧ ѣтъ ми великыи ѡка. и ѣтъ сѣ третѣаго стѣне по мѣрѣ. такоже и сестра мѣре моѧ ѣтъ ми великаѧ лѣлѣ. а братѣчѣдѣ или братѣчѣдѣ мѣре моѧ или ѡца моѧго, ѣтъ ми малыи ѡка и малѧ лѣлѣ. и аще сѣ моѧ третѣа братѣчѣды или снѣ или дѣщи, не възбранѣно да възмѣт сѧ сѣ дѣтѣми, г. братѣчѣды мои:~ Аще кто крѣтитѣ ѡтрочиѣ и кѣмѣ сѣи паки на дѣщѣре своѧ възме его зѣтѣ. да разлѣчат сѧ и ѣренѣ блѣвы и да изѣрѣжет сѧ, крѣтителныи бо снѣ по дѣхѣ стѣмѣ ѣтъ снѣ:~ Аще кто поимѣ женѣ и лежить сѣ неѧ, и потѣ ѡскѣрѣнит сѧ и сѣ тѣщѣоѧ своѧ. то да изѣдетѣ тѧ тѣщѣѧ и да пострѣжет сѧ въ монастыри, и да сѣтъ бѣ л. 164а ѡ своеѧ дѣши. а тѣи мѣжѣ сѣ своеѧ жѣноѧ да живѣтъ, и да работѣтъ ѡ грѣсѣ тѣ, лѣ, ѣ. и приѣмѣше запрѣшенѣѣ ѡ ѡца дѣхѣвнаго:~ Аще кто присыниеникѣ нѣчѣи вѣтъ же ѣ сноположенѣ. не можѣта (sic!) таковыи ѡскѣрѣзнити сѧ сѣ жѣноѧ ѡца своѧго нарѣннаго, ниже сѣ посадѣниѣѧ его, аже нариѣѧ кѣвѣкѣ. то ниже женити сѧ на каковѣ либо ѡ рода ѡца своѧго нарѣннаго:~ ...Аще кто имѣѧ дѣщѣре ѡ иныѧ жены и потѣ приѣде и възвѣтъ сестрѣ моѧ въ женѣ, то не имамѣ вѣже аѣъ како възвѣти и посагѣнѣти ѡнѣ дѣщѣре его, и аще ѡстаѣѧ женѣ своѧ и иде л. 164б и поимѣ инѣ мѣжа и родитѣ сѣ ни дѣщѣре, то не имамѣ како посагѣнѣти тѣ аѣъ, ни снѣ егоже има аѣъ ѡ иныѧ жены, братѣѧ бо сѣ. и аще ѡбрѣчѣница вѣтъ каковѧ либо жѣна моѧмѣ ѡцѣ. тѣи потѣ аще и не лежалѣ вѣде сѣ неѧ, не имамѣ аѣъ како посагѣнѣти ѣѧ мѣи бо ми ѣ. сице аще и братѣѧ ми вѣтъ ѡбрѣчѣница аще и не лежалѣ вѣде сѣ неѧ, нѣ снѣѧ ми ѣ. и не смѣѣѣ ѣѣ конѣти сѧ. Повѣлѣша сѣборѣ стѣи ѡпѣз и стѣи и прѣѣпѣбныи и бѣононыи ѡцѣ, третѣѣмѣ бракъ не выѣти. аще ли которои ѣрѣѣи вѣдыи сѣ и блѣвѣтѣ троѣбрачнаго, да изѣрѣжет сѧ ѡ ѣренѣства:~ Аще бо кто и не роди чѣдѣ сѣ прѣѣвоѧ жѣноѧ ниже сѣ вторѣѧ, то вѣже да ѡстаѣѧ сѧ женити сѧ, аще зѣмрѣтъ ѣмѣ и вторѣѧ жѣна, и да прѣѣѣѣѣтъ тако ѡ гѣи въ читѣтъ. аще ли и еѣе сѣи, лѣ. лѣ, или, и м. сѣи възрѣстѣѣ и паки посагѣне третѣѣ, то таковыи л. 165а да запрѣтит сѧ въ покѣѣнѣ лѣ, ѣ. и потѣ да причѣстѣт сѧ. Аще ли ѡнѣ сѣи, лѣ, л. то да покѣѣт сѧ лѣ, г. Аще ли ѣ лѣ, мѣ. или, н. и сѣ сѣтворитѣ,

таковаго не премле стѣа и чѣнаа црѣковъ бжїа льстїа ѡскврѣненааго. и запрѣщаеѣтъ емъ, џ. лѣ, покаанїемъ велицѣмъ покаати са. и тогда да причастит са на стѣпа пасхѣ. аще ли кто іереи дрзѣне причастити его прѣже даже не скончати емъ, џ. лѣ, покаанїемъ, то паки да начне каати са доѣже съврѣши џ. лѣ, а тзи іереи аще съвѣнїемъ бѣдетъ се сътворишь, то и тзи да запрѣти са не слвити врѣма нѣкоѣ, не побѣеѣтъ іерев ржгателью бжїю выти:—Глѣщи іако повелѣно бы и приеѣметъ стѣа бжїа цркви, троєбращнаго или четворбращнаго, анафема да је. Не радѣщи и прѣвобидѣщи правила стѣи и бѣононїи ѡцѣ наши, іаже изложиша и постановиша стѣи дхѡ на стѣи и възселенскыи съборѡ, и на ины прочїи съборѡ великыа цркве, л. 1656 и цркы полатѣ. и хже на врѣмена съвзвѣплѣше са взнатрѣ кѡнстантїнѣ градѣ стѣи и бѣононїи ѡци и на възточнїи великы црква и прѣславнїи градѣ. и ѡ си написанныи правило сѣло повигше са ревностїа и желанїемъ дхѡвнїи истинныа ради и православыа вѣры хрїстїанскыа. іаже вѣрѣемъ и исповѣдѣемъ, іако помоща и сила и дѣиствѡ стѣго дѣха сїа възѣ изложивше рекоша и поставиша. а не вѣрѣши и не исповѣдѣши и не радѣи ѡ си, анафема, анафема, анафема:— Вѣдомо же бѣди іако аще поиме женѣ бра мон, и има она жена дѣщере ѡ инѡ мѣжа. не моцно је мнѣ посагнѣти тѣ дѣщере. нї дѣщере іаже је ѡ тѣ дѣщере, сїрѣ внѣкѣ снзшнѣ ми. аже бѣше родила ѡ инѡ мѣжа:—Аще кто прѣлювы сътвори, и разлѣчи женѣ ѡ мѣжа и хоцетъ а поѣти женѣ да аще оставитъ а онѣ прѣвыи мѣ 166а жѣ еа, да поиметъ а сѣи. нѣ да не смѣетъ ихѣ никто вѣнчати. таковаго брака стѣа бжїа црковъ далѣ ѡгонитѣ. ѡскврѣнена стѣа и покаанїѣ достоїна:~

Превод: *Отново други заповеди от законовите книги за родството и за забранените бракове и за различните степени на родство, които подобава да се спазват при светото кръщение, и за тези при кръвно родство, и за родството при брак.* Родството се нарича така сред хората. Разделя се на три чина: на горен, на долен и на среден. Горен са родилите и раждащите, сиреч баща, дядовци, баби; а долен са родените от нас, сиреч синове, дъщери, внуци и внучки; а по средата са, които са родени от едната наша страна, която държи рода, сиреч братя, сестри, и тези, които произхождат от тях. Три са пределите и чиновете, които забраняват брака между родственици. Първият чин и първият предел е родството от светото и спасителното кръщение; вторият чин и предел е родството по плът и кръв; третият чин и предел е при сродените при брак, сиреч при сватовете. И първите, и вторите, и третите имат много и най-различни степени и предели и внимателни изпитвания, които подобава да се провеждат сред истинските християни, за да се проверява подробно и внимателно за брака и никак до края да не се пропуска и най-малката степен на родство. Само така може да се склучи християнски брак, както подобава да си раб Божи, и да бъде благословен от Бога такъв брак или чрез писание, или без писание, но тъкмо по свидетелството на много свидетели. Мъжете и жените, които по свидетелство встъпват в брак, трябва да бъдат: мъжът на 15 години, а жената на 12 години и така да встъпят в брак по волята и по желанието на своите родители. И съюзът да бъде склучен с благословия и по свидетелство. А за забраните – това, което се забранява при светото кръщение, е кръстникът със своята кръщелница и с нейната майка и нейната сестра, а дру-

ги родственици на майката и на бащата на кръщелницата не се забранява да се свързват с роднините на кръстника. Който кръстник кръсти девойка и след това я вземе за невеста на своя син, да се разделят такива и с увещанието на родителите да се отлъчат на покаяние. Да се знае и за родствениците по плът. Не трябва да се съвкупляват в брак родители, деца, деца с родители, братя с братя и техните деца, наречени първи братовчеди; така също и децата на техните деца, наречени втори братовчеди, както и децата на вторите братовчеди, които помежду си са трети братовчеди. А децата на третите братовчеди могат да се свързват в законен брак. Степен първа. Слушай и узнай! Баща спрямо сина си и син спрямо баща си се намират в първа степен на родство, защото това е първа степен от раждането; а дядо към внук е втора степен, защото това е втора степен от раждането. Подобно и брат към своя брат е от втора степен, защото и те са две степени. Ражданията се наричат степени. Ако някой те попита от коя степен е твоят баща, ти му кажи: от първа, роди ме моят баща и така стана първо раждане и първа степен. Ако пък ли рече коя степен е дядо ти, кажи му, че е втора, защото дядо ми е родил баща ми и това е една степен, а баща ми роди мене и това също първа степен, а второто раждане заради това е втора степен, от която е дядо ми, както показахме. Започни да се изкачваш по стълбицата и ще настъпиш първата степен. И това е, както казахме, първа степен на бащата и после от първата степен се изкачи нагоре на втората, от която казахме, че е дядо ми. А ако някой те попита братята ти от коя степен са, кажи му, че и те са ти втора степен, защото мене ме е родил моят баща и това бе първа степен и едно раждане, така също баща ми роди моя брат и това са две степени. Подобно за първите братовчеди според познанието на родството – те са от четвърта степен, не подобава и не трябва да се съчетават в брак; така и децата на първите братовчеди, които са втори братовчеди, са от шеста степен и на тях също не им е разрешено да се женят едни с други. Ако се случи такъв брак, законът повелява да се разлъчат и да се покаят. По същия начин и децата на вторите братовчеди са трети братовчеди и са от осма степен – не могат да се вземат. Ако се случи подобен брак от незнание или от някои недоизяснени неща, то да не се разлъчват, а да пребивават в брачен съюз, обаче редно е те да се потрудат за този грях с милостиня и пост. Освен ако неволно се случи, в никакви други случаи да не се допуска третите братовчеди да оставят рождението и родството. И така до осма степен. А прочее без всякакво запрещение да се вземат с брак. В рамките на осмата степен бракът може да се състои, тоест по подобие на третите братовчеди от рода са в осма степен на родство. Ако се случи някакво незнание, да се разлъчат. И това са нещата за родството по роднинска кръв и затова писахме и постановихме в известен устав.

А това за брачните роднини. Брачен роднина е този, който става роднина по силата на брачния съюз. Ако някой вземе за жена вдовица и тя има дъщеря от друг мъж, момичето му става дъщеря, както е дъщеря на майка си. И той трябва да се пази твърде много от нея, както от своята собствена дъщеря. Така и свекър да се пази от жената на своя син и син от своята мащеха, и девер от жената на своя брат, и шурейт също така. Синът да се вглежда с голям страх в лицето на своята майка и да ѝ отдава почит винаги. И бащата

да внимава как гледа своята дъщеря, и да се пази. Така и братята да се пазят от своите сестри. За брачните роднини, за които по-горе казахме, когато се събират на сватби, вниматено да се разследва бракът, да не би да се случи да има някакво брачно сродство, сиреч между сватове. И подобава да се търси с разследване и с изпитване голямо, както повелява божественият закон, защото има първи, и втори, и трети сватове, трябва за всички тях да се внимава. Трябва да се знае и това, че първи сватове се наричат родителите на който и да е от съпрузите, сиреч бащата и майката, и братята на мъжа, и родителите на жената, бащата, майката и братята. А първите братовчеди на мъжа и на жена му се наричат втори сватове. А вторите братовчеди на жената и мъжа пък са трети сватове. И първите сватове към първите и вторите сватове не встъпват в брак. По същия начин син или брат на мъжа с първите братовчедки на жена му не се смесват; а вторите и третите братовчеди на мъжа с вторите и третите братовчедки на жената не се забранява да се вземат и да се смесват. Понеже казахме за степените на рода, и за родствената кръв и за сродяването, пак ще кажем: докато свърши осмата степен, роднини и родственици да внимават да не се вземат в брак. А за сродяването при брак, сиреч сватовството, ще кажем това: докато не свърши седма степен, сиреч ако съпругата има първа братовчедка, то тя е в четвърта степен на родство спрямо съпруга, а синът на моята братовчедка ми е племенник от първата ми братовчедка и затова не трябва да вземам първата братовчедка на моята жена; нито моят брат да взема сестрата на моята жена, нито шурейт, братът на жена ми, може да взема първата ми братовчедка, нито племенницата ми, нито племенницата на моя син, нито първият братовчед на моя син, нито вторият братовчед, които са от рода на жена ми. Жена ми с братята си е от втора степен, а нейният мъж със своята първа братовчедка е четвърта степен и така се събират четири степени и не може при такива да има брачно смешение. Докато не се стигне до седма степен по мяра, нито племенникът на моята жена може да вземе сестрината ми дъщеря. Голям (божествен) вуйчо се нарича сестриният брат, сиреч брат и сестра, и братът на моята майка ми е голям вуйчо и е трета степен по мяра. По същия начин сестрата на моята майка ми е голяма леля, а братовчедът или братовчедката на майка ми или баща ми ми е малък вуйчо и малка леля. И ако са ми трети братовчеди, или син, или дъщеря, не е забранено да се вземат с децата им третите ми братовчеди. Ако някой кръсти дете и този кум вземе това дете за зет на дъщеря си, да се разлъчат: и на иерея, благословил ги, да му се отнеме духовният сан. Кръщелникът е син в Светия дух. Ако някой си вземе жена и спи с нея и после се оскверни със своята тъща, то тази тъща да се изгони и да се постриже в манастир и да служи на Бога за своята душа. А този мъж да продължи да живее със своята жена и да се труди за този грях 15 години, приемайки забрана за причастие от своя духовен наставник. Ако някой е осиновен от някого, не може такъв да се оскверни с жената на своя приеман баща, нито с неговата наложница, която се нарича кавка, нито да се жени за някого от рода на осиновителя си. Ако някой има дъщеря от друга жена и след това дойде и вземе сестра ми за жена, то аз няма как да посегна и да взема тази дъщеря; и ако оставилият своята жена иде и вземе жена, оставена от друг мъж, и им се роди дъщеря, то аз не мога да взема и посегна на тази

дъщеря, нито пък моят син, когото имам аз от друга жена, защото са братя. И ако някоя жена е годеница на баща ми, после дори той да не е бил с нея, аз не мога да ѝ посегна, защото тя ми е майка. Така и ако жената е братова ми годеница, дори и да не е бил с нея, тя ми е снаха и не смея да се докосна до нея.

Повелиха съборите на светите апостоли и на светите преподобни и богоносни отци да не бъде трети брак. Ако някой иерей, знаейки това, блатослови трибрачен, да се отхвърли от йерейството. Ако на някого не се роди дете нито с първата, нито с втората жена, то да престане да се жени; ако умре и втората му жена, да пребивава в чистота; ако той е на 35 години или на 40 и пак посегне за трети път, на такъв да му се наложи петгодишно покаяние и после да приема причастието. Ако е млад, на 30 години, то да се покае 3 години. Ако пък е на 45 или 50 години и направи това, да не приема светата и честна Божия църква осквернения с лъст и да му се наложат 7 години с голямо покаяние да се кае и след това да се причести на Великден. А ако някой иерей дръзне да го причести, преди да са изминали 7-те години на покаянието, то пак да започне отначало, докато се изпълнят 7 години покаяние. А йереят, извършил това, ако съзнателно го е направил, и той да се низложи да не служи известно време, защото не подобава на йерея да е ругател Божи. На тези, които казват, че е било заповядано светата Божия църква да приема трибрачни и четвъртобрачни, да е анатема.

На неслужещите и обиждащите правилата на светите и богоносни наши отци, които те постановиха със светия дух на светите вселенски събори и на други такива събори на Великата църква и в царските палати, светите и богоносни отци, които от стари времена се събират в град Константинопол и във великите източни църкви и преславни градове, и за тези написани правила, за които те се надигнаха с толкова много ревност и духовно желание заради православната вяра християнска, в която вярваме и която изповядваме, защото с помощта и силата и действието на Светия дух всичко това изложиха, казаха и поставиха, а на тези, които не вярват, не изповядват и не се трудят за това, анатема, анатема, анатема.

Да се знае, че ако брат ми си вземе жена и тази жена има дъщеря от друг мъж, не може аз да посягам на тази дъщеря, нито на дъщерята на тази дъщеря, сиреч на внучката на снаха ми, която е родила от друг мъж. Ако някой извърши прелюбодеяние и раздели жена от мъж и иска да вземе тази жена, то ако я остави онзи първи мъж, да я вземе този, но да не смее никой да ги венчае. Такъв брак светата Божия църква далече прогонва, бидейки осквернен и достоен за покаяние.

Опорни точки на анализа

1. Теми и идеи. Отново инципитът задава тематичната рамка, върху която се фокусира изложението. Става ясно, че това е един от популярните средновековни текстове за забранените бракове поради различни типове родство и начините за изчисление на вътрешните му степени. Както е извест-

но, съществуват родство по плът и кръв (consanguinitas); сродяване при брак (affinitas); осиновяване (cognatio legalis); духовно родство, дефинирано като отношение между двама индивиди в християнския ритуал на кръщението, установено с посредничеството на Бог и поради това висша форма на родството (cognatio spiritualis). Основните параметри на родството в гръко-римското, а впоследствие във византийското право са систематизирани основно в Теодосиевия и Юстиниановия кодекс, а от каноничното право – в постановленията на Трулския вселенски събор от 691 г. (Питсакис/Pitsakis 2000). *ПсЗ* също акцентира на факта, че законовите регламентации са установени с писани закони, т.е. с авторитета на писмената законова норма, а не на обичая. Идеята се подчертава в заглавието с думата *книги*, но и вътре в текста: и ѿ си писанѣхъ и ѿставиѣхъ възвѣнїе извѣстно:~ Текстът не уточнява кое е това известно знание в постановление или устав, което в случая се отнася до кръвното родство. В *НК* не е обособен такъв раздел с подобно оглавление, но редица правила, разпръснати из него, показват тематична връзка.

Признавайки, че аналогия на тематично ниво с компилацията *Книги законные* има, понеже и тя съдържа регламентации за брака, веднага трябва да се посочи съществената разлика. Това е, че в *Книги законные* те се основават на XI титул на *Прохирона*, а в *ПсЗ* текстът ясно възхожда към титул VII на *Прохирона*. В оригиналния пълен *Прохирон* по преписа от Иловичката кормчая от 1262 г. този титул носи заглавие *Грань седмаа. ѿ възбраненыхъ брацѣхъ* и съдържа 28 параграфа. Докато засега не може да се посочи идентично гръцко заглавие за *ПсЗ*, то инципитът е идентичен и е много популярен: *Сродьство есть име родное. раздѣляютъ же се на трою. на възходящїе. и на сходящїе. и на соущїе ѿ бока. рекше ѿ страны*⁶ в *Прохирона* – *Сзрѣство има есть и глет са въз члвцѣ. раздѣлѣт же са чины три. на вышнее, и на нижнее и на посрѣднее* в *ПсЗ*. С тази своя особеност текстът в *ПсЗ* насочва по-скоро към наследството на *Ефремовската кормчая* от началото на XII в., в която *Прохиронът* влиза само със свои избрани титули, но един от тях е именно VII за забранените бракове (Бенешевич/Beneshevich 1987, 43–51, 54–55). Същият титул се повтаря и в *Устюжката кормчая* от края на XIII – началото на XIV в., чието текстово ядро е много архаично и освен безспорни отправки към преславската традиция на *Кормчаята*, съдържа препис на първия преводен славянски номоканон на св. Методий и препис на Закона за съдене на хората (без пряка позиционна близост, а разпръснати, от *Прохирона* в нея влизат титули VII, XXIV. 1–4 и повторение на XXIV.1). Веднага трябва да се уточни, че това фактическо състояние най-вероятно възхожда към текстовата традиция на използвания гръцки източник за превода, съдържа *Номоканона* в 14 титула, към който много често посочените титули се прикрепят като апендикс (Реперториум/Repertorium 2010, 190, 199). Оттук обаче следва важният извод, че през XIII–XIV в. на Славянския юг има различни юридически сводове, в които функционират вече славянски преводи на титул VII на *Прохирона*, и те се раз-

---

⁶ За нуждите на настоящото изследване използвам личен наборен текст на *Прохирона*, осъществен въз основа на фототипното издание на *ИК* от М. Петрович/Petrović (1991), л. 2676–3276.

личават преводачески помежду си. Що се отнася до неговия правен състав, установено е, че той повтаря фундамента на Юстиниановите институции и титул VII на Апендикса към Еклогата (Фрешфийлд/Freshfield 1928, 36, 70–72 в английски превод).

За пръв път връзката между титул VII за забранените бракове на *Прохирона* и Паки сѣ заповѣди ѿны ѿ законѣ кни о сзрѣствїи и о запрѣщенѣ брацѣ ѿ о различни степенѣ рода в *ПсЗ* е установена от румънския изследовател Н. Смокина (Смокина/Smochina 1968). Повод му дава изследването върху особено богатата традиция на *ПсЗ* отвъд Дунава, където през 1582 г. в манастира Путна ритор и схоластич Лукач преписва във версия билингва на славянски и румънски части от славянския *ПсЗ*, една от които е разделът за забранените бракове (това е ръкопис *BAR Ms. Slav. 692*, издаден от Ризеску/Rizescu 1971). По-късно се появява печатна румънска версия от 1640 г., в която е въведен румънският еквивалент на израза „от законовите книги“ – *despre Cartea legii* (Смокина/Smochina 1968, 171). Авторът отбелязва различното разположение спрямо оригиналния титул на *Прохирона*, откъдето прави вярното заключение, че текстът от *ПсЗ* не е зает директно от славянската Кормчая, респективно от пълния *Прохирон* в нея. Изразявайки принципното си съгласие с него, в следващите редове ще проследя терминологията в този раздел от *ПсЗ*. За отделни сравнения могат да се използват:

– VII титул на *Прохирона* според пълния *Прохирон* в Иловичката кормчая (Петрович/Petrović 1991, 276a–278b);

– Самостоятелният VII титул на *Прохирона* в Ефремовската кормчая (нататък *EK7* – Бенешевич/Beneshevich 1987, 43–51);

– Титул II на пълната славянска *Еклога* (Шчапов/Shchapov 2011, 18–19) и самостоятелното му включване в Ефремовската кормчая (нататък *EK2* – Бенешевич/Beneshevich 1987, 51–52);

– Компиляцията *Книги законные*, както стана ясно, не може да се използва, тъй като не съдържа идентичен материал. Само два параграфа имат обща тематика: 17-и от *Книги законные* спрямо 7.28 в *Прохирона* за забрани при светото кръщение и 18-и от *Книги законные* спрямо 4.26 в *Прохирона* за съжителство с наложница.

2. Лексиката на родството в *ПсЗ* спрямо други светскоправни източници

2.1 Обща абстрактна лексика за родството

На първо място в това поле се открояват общите названия как се назовава родствената връзка между лицата, и техническите термини за нейното изчисление. Текстът от *ПсЗ* предлага следните названия, подредени в азбучен ред: лѣствица, прѣдѣлъ, порода, рождение, страна, сзродство, сзродьствие, чинъ. Названията за брака са бракъ, въздѣтиѣ брачно, сватѣба, сзпрѣжение. Още тук може да се каже, че лексиката на *ПсЗ* отразява две тенденции: от една страна, тя е повлияна от книжовен пласт, част от който издава следване на писмен гръцки образец (въздѣтиѣ брачно), а от друга, отразява известно онародняване на термините. Например думата сватѣба вместо бракъ, γάμος, е народен заместител

и не се среща нито в *Еклогата*, нито в *Прохирона*. В *ЕК2* и *ЕК7* е налице апаративът женитва. Очертава се различие и на нивото на ключовото атрибутивно съчетание възбраненъ бракъ, какоλλόμενος, в *Прохирона*, *Еклогата*, *ЕК7*, *ЕК2* – запрѣченъ бракъ в текста от *Пс3*. В същото време, въпреки че за *Пс3* не може засега да се посочи точен гръцки прототип, няма основание да се предполага, че съществува различие в основния словен фонд от думи и техните гръцки съответствия: сравни в *Прохирона* родъ – γονή, рождение – γέννησις, степенъ – βαθμός, съродъство – συγγένεια, чинъ – τάξις. В други случаи обаче няма съответствие и всеки източник развива специфичен само за него изразен фонд. Така текстът от *Пс3* не борава с думите от *Прохирона* и *ЕК7* корень – ρίξα и съжъз ‘окова, връзка, въже; преносно родствена връзка’ – δεσμός, но типична за него остава лексемата порода ‘род, потомство, семейство’. Още по-изразителна става разликата в лексикалната база при изброяване на някои от типичните глоси в *Прохирона*, който по принцип се отличава с богата система от глосирания без съответствие в гръцкия текст, издаващи желанието на преводачите да направят ясна по смисъл сложната правна материя на забранените бракове. Известно е, че glossa са думи и изрази, които обясняват други думи. Те са особеност на преводаческата техника и биват както вътрешнотекстови, така и маргинални обяснения и интерполации в извънтекстовите полета. Примери: ѿ бока. рекше ѿ страны, ѣк плаγίου (в *ЕК7* ѿ сръдъ; Зепос/Zeros 1962, 134); кыйждо же чинъ сродъства многы иматъ и различны степени. рекше колѣна. Пояснителни лексемни двойки са: степенъ – колѣно; вокъ – страна (ѣк плаγίου ‘буквално отстрани, т.е. назоваване на странична линия на кръвното родство, обемаща братя, сестри и техните наследници; вокъ ‘страна, хълбок’ в български диалекти – РРОДД/RRODD 1974, 39, в сръбски говори дори ‘майчина утроба’). Степените на родството са изначална номинативна категория в една от най-древните сфери на човешкото общество – родството, и затова различията в превода са естествени. Въпреки това налице са общи типологически прилики и общ матричен текст, върху който са възникнали различните преводи, сравни: ѡще во кто възпроси та гла, ѡцъ твои коѣго ти је стене, рыци ѣмъ пръваго. роди во ма ѡцъ мои, ѣ вы сѣ пръвое роженіе. ѣ сѣ пръвыи стенъ в *Пс3* – ѡцъ мои котораго несть степене. мене роди ѡцъ. се ѣдино роженіе ѣдинъ степенъ створи. ѣкоже се ѡцъ пръваго ми несть степене в *Прохирона*.

2.2. Конкретни родствени названия

Макрорамката в текста от *Пс3* е типологията на три типа родство: кръвно, духовно и по брачна линия: три ѣже сѣ прѣдѣли и чинове възбранѣщен въз брацѣ рождачькаго лица. Те се разделят на вътрешни степени. Кръвното родство се изчислява по броя на ражданията във възходящ, низходящ и страничен ред, а забраните за брак поради кръвна връзка стигат до осма степен, т.е. едва децата на третите братовчеди могат да се женят. *Пс3* отделя голямо място на духовното родство, забраните за което стигат до трета степен на кръстник със сестрата или майката на кръщелницата. Сродяването при брак води до забрани от седма степен. Тази сложна система на родството е онагледена със следните термини от субстантивната лексика за лица в родствена връзка:

а) Най-напред трябва да се отбележи, че *ПсЗ* в цялост се отличава с един общ термин за назоваване на роднина, сродник, родственик, независимо от типа на родството – *рождакъ* (глаголна основа *rodī- и наставката -къкъ, -къкъ < * -к-, с типичен старобългарски рефлекс на група *dj). Срещу гр. συγγενής в *Прохирона* най-често стои *съродъникъ* като най-неутрално по смисъл, но се използва също така *ближънии*, *близочество* за сродяване чрез брак; в *ЕК2* ѿ женитвѣи сказдемии ближници; в *ЕК7* приближение. В *Прохирона 7:7* е обяснено какво означава това: *близочество* же есть свойство лицъ. ѿ браковъ намъ съчетано съвнъ сродьства, ἀγχιστεία δέ ἐστὶν οἰκειότης προσώπων ἐκ γάμου (Зепос/Zeros 1962, 137). Следователно става въпрос за специализиране на терминологията на родството според типа му на принципа: кръвното родство се определя от броя на ражданията, задаващи степените (мотивираща основа *род-*), а придобиването на свойството близост – от пораждащите се при брак родствени връзки (мотивираща основа *близ-*). Словният фонд на *ПсЗ* борави с развита колокация само около водещия термин *рождакъ*, който обобщава представата едновременно за кръвна връзка и сродяване при брак: лице *рождачьское*, *врачьнии* *рождакъ*, *рождакъ* *кръстниковъ*, дори рядкото название за родственица от женски пол – *рождакъва*, което се извлича от друг казус на номоканона. Това го превръща в универсален и предпочитан елемент на превода из целия текст. В предишно изследване посочих, че „съществителното се превръща в езиковооформящ елемент за *ПсЗ* във всичките му преписи, тъй като остава типична лексема за този номоканон и не е засвидетелствана в лексикографски източници по други паметници“, а данните на Ф. Миклошич също са извлечени от този образец (Цибранска-Костова/Tsibranska-Kostova 2011, 361–363; Mikl. 1977, 802–803). Наред с това именно в изследвания текст от *ПсЗ* се срещат още термините *жжика* за кръвен роднина и сег. деят. *знаѣщи* в мн. ч., вариант *знаѣмъниа* както за кръвно, така и за брачно родство. От сравнителните източници за *знаѣмии* *оужики* говори *Еклогата* (Шчапов/ Shcharov 2011: 19).

б) Конкретните позиции на кръвното родство очаквано са заети от лексеми от основния фонд на славянската роднинска терминология. Това са утвърдени и еднозначни номинативни единици от обиходната реч, използвани в писмен текст. В това поле не може да се очаква принципно различие между източниците, затова привеждам съпадащите лексеми по азбучен ред от *ПсЗ* с гръцките им съответствия според *Прохирона*: *баба*, μάμη; *вратръ*, ἀδελφός; *враточълда*, ἐξάδελφη; *враточъчълдаъ*, ἐξάδελφος, а от ключовата лексема се образуват съчетанията *пръвзи*, *взторзи*, *третии* *враточъчълдаъ* в м. и ж. род; *взночка*, ἐγγόνη; *взнокъкъ*, ἔγγονος; *дъщи*, θυγάτηρ; *дъдъ*, πάπλος; *мати*, μήτηρ; *отъць*, πατήρ; *родитель*, γονεύς; *сынъ*, υἱός; *чъдо*, παῖς.

в) Сродяването при брак в текста от *ПсЗ* обема общите названия *жена*, γυνή, повсеместно и в значение на съпруга, *гъметѣ*; *мжъ*, ἀνήρ, повсеместно и в значение на съпруг, *гъметѣ*; единично в текста от *ПсЗ* се използва и *спржгъ*. Уточненията за възрастта на момъка и девойката, при която може да се сключи законен брак, според *ПсЗ* са 15 години за лице от мъжки и 12 за лице от женски пол. *Прохиронът* подчертава, че законният брак при гърците се сключва при навършване на 14 години за момчето и 12 за момичето (4.2), а

според *Еклогата* стойностите са 15 за момчето и 13 г. за момичето (Шчапов/Shchapov 2011, 18; Зепос/Zepos 1962, 125). Следователно в изследваната текстова единица от *Пс3* е налице контаминация от двата водещи светскоправни норматива, причините за която биха могли да са различни. Най-значимото нововъведение спрямо лексиката на сравнителните източници е високочестотната лексема *сватове*, винаги в мн. ч., и уточняващите съчетания с нейно участие *сѣ во сватове ѿ пръвѣи, ѿ вторѣи, ѿ третѣи*. В нито един от сравнителните източници не е въведен отделен номинант за това понятие, докато *сватъ* в *Пс3* илюстрира намесата на народно-разговорната лексика. В групата попадат както някои от по-горе посочените номинанти, доколкото има припокриване между субектите на двата типа родство (*вратоу чадѣ, вратоу чочу чадѣ, чадѣ* и др.), така и нови. По повод на сродяването чрез брак са въведени гърцизмите *анепсеи* ‘племенник’ и *анепсеа* ‘племенница’: *ѣстъ ми анепсеи ѿ пръвѣа вратѣ чадѣ...; ѿ анепсеа ми, ѿ анепсеа сна мѣго (ἀνεψιός, ἀνεψιά)*. Някои конкретни родствени отношения са изразени чрез съчетания. Позицията на доведената дъщеря е назована описателно: *аще кто поиметь женѣ вдовѣ ѿ иматъ тѣ жена дъщеря ѿ иноу мѣжа*. Много типичен пример е назоваването на снахата – *свекръ ѿ жены сна своѣго и женѣ бра мои*, т.е. в две различни отношения ‘жената на сина ми или брат ми’. Лексемата *снаха*, *νύμφη*, е позната на *Прохирона* и др. текстове, но в извадката от *Пс3* отсъства, вероятно единствено по контекстови причини, защото в края същият текст говори за *внѣжъ снѣшинѣ ми*, т.е. за производно относително прилагателно *снѣшинѣ* от *снаха*. Други лексеми от текста в *Пс3* са: *вдова*, *χήρα*; *затъ*, *γαμβρός*; *мащѣа*, *μητέρα*; *невѣста*, *νύμφη*; *тъща*, *πενθερά*. Спрямо разгърнатата система на родството в *Прохирона* и извадките от него няма симетрия в лексемите: *дъверъ* ‘брат на съпруга’; *леля* – и позициите *великая леля* ‘сестра на майката’, *малая леля* ‘братовчедка на майката’; *стрина* ‘съпруга на чичото, брата на бащата’; *оуика* ‘вуйчо, брат на майката’ – и позициите *великзи оуика* ‘брат на майката’ и *малзи оуика* ‘братовчед на майката’; *шоуръ* ‘брат на съпругата’. Заслужава да се отбележи глосирането в *Пс3* *оуика* во наречет *са великъ вѣтвнѣи ѣже ѿ сестринѣ вратъ*, тъй като прилагателното *вѣтвнѣи*, *θεῖος*, и названието на чичото, вуйчото, в гръцки са омоними, сравни в *Прохирона* *стрѣи*, *θεῖος*. Това е поредното доказателство за преводния характер на *Пс3*. Няма никакви други основания вуйчото да бъде наречен божествен, освен преводаческо колабание как да бъде преведен гърцизмът *θεῖος*. Терминологията на сравнителните източници съдържа алтернативни лексеми за една и съща родствена позиция: *нетии* ‘племенник’ за *ἀνεψιός* в *ЕК7*, но *сестричиць*, *ἀνεψιός*; *сестрична*, *ἀνεψιά* в *Прохирона*; *стрѣи*, *θεῖος*; *тетъка*, *θεία* в *Прохирона*, *Еклогата*, *ЕК7* и др.

г) Терминологията на духовното родство в *Пс3* е изключително добре развита в други съставни части на номоканона, някои от които съответстват на разпоредби от *НК*. В последователност от л. 42а в рък. *ЦИАИ 1160*, следвайки 168 *НК*, се изреждат: *доуховнѣ вратъ*, *доуховнѣ сестра*, *коумъ*, *коумица*, *кръстителъ*, *коумичинѣ вратъ*, *коумичина сестра*, *кръстителничинѣ вратъ*, *сестра*. В разглежданата извадка от *Законовите книги* към тях се добавят преди всичко производни от основния семантично мотивиращ глагол *кръстити*, доколкото

именно християнското тайнство на кръщението е в основата на възникналото отношение: кръстителъ, кръщеньнаа дъщи, рождакъ кръстниковъ, крѣтителныи во снъ, дори етимологизации от типа аще кто крѣтитъ крѣстни ѿтроковицѣ. Лексемата коумъ, σὺντέκνος, известна още на Еклогата, и коума, σὺντέκνη, от *Прохирона*, тук са сведени конкретно до единчната употреба на коумъ: аще кто крѣтитъ ѿтрочица ѿ кумъ сѣи. Относително по-слабото присъствие на развити производни в точно тази извадка от *ПсЗ* би могло да има отношение към източниците ѿ, тъй като материята на духовното родство е много по-синтезирано изложена в използваните за сравнение светскоправни паметници. Заслужава да се отбележи развитото вече субстантивно название кръстителъ – ἀνάδοχος, позицията на което в ранните славянски правни текстове се предава по-често с производни причастия от глаголите и свързаните с тях съчетания възприимати, прияти отъ свѣтаго кръщенія и др. (Бенешевич/Beneshevich 1987, 51).

д) Един казус от текста в *ПсЗ* заслужава специално внимание, тъй като съдържа едновременно лексеми от областта на родството при осиновяване и конкубината. Правното му съдържание повелява осиновен да няма отношения със съпругата или наложницата на осиновителя си. Той е компилация, в която се открива влиянието на две разпоредби от *Прохирона* – 7.23 и 4.26.

Първите два термина от *ПсЗ* въвеждат двойката присыненикъ ‘осиновен’ – нареченьи отъць ‘осиновител’: аще присыненикъ нѣчиѣ вѣтъ ѿже ѿ сноположенъ. В 7.23 *Прохиронът* постановява: твореныи снъ. не можетъ жены творенаго своего ѿца покети. аще и не прикасають се родоу ихъ; в *ЕК7* същото, но със замяна творимзи снъ, творимзи отъць за θετός υἱός, θετός πατήρ. В същото време наличието на отглаголното съществително сноположение, υἱοθεσία, в 25.1 от *Прохирона* показва, че в назоваването на осиновяването и участващите в легалната процедура лица са се смесвали книжовни и народни думи. Субстантивът присыненикъ се развива на базата на уточняващия префикс при- за придружаващ признак, близост, добавяне към нещо и е подходящ за назоваване на възникнала, придобита, а не естествена родствена връзка (Mikl. 1977, 682).

Вторият казус е свързан отново с експликацията на лексема от текста в *ПсЗ*: съ посадницеѣ ѿго, аже нариче кавѣкѣ. Става въпрос за друго название на παλλακή — наложница в *Прохирона*. По отношение на правното съдържание трябва да се отбележи, че именно *Прохиронът* забранява изобщо конкубината и постановява сключване на законен брак в своя казус 4.26: Понеже оубо ѿ дръвнихъ поставлено въврѣтохомъ въщение наложници къ хощешему приувещити се кѣи. рекше поети ю. не годѣтъ бы намъ вес памети поставити таковаго законположения. да не сквернить се наше житие нечѣпными бракъи. повелѣваемъ ѿселѣ. никомуже повно быти имѣти наложницоу въ домоу своемъ... Споменатите древни закони са Кодексът и Дигестите на Юстиниан. Сходна забрана *ПсЗ* познава в друга своя разпоредба: върныи аще има посадницѣ аще раба ѿ. да прѣстанеть ѿ законѣ да оженит сѣ (*ЦИАИ 1160*, л. 107а). В различни преписи на *ПсЗ* посадница се конкурира с палакида, а още най-ранните среднобългарски сред тях познават гласата кавка, кафка (от средногр. каўка, в българските диалекти *гавка* ‘младо момиче’ (БЕР/BER 1971, 1, 221; Цибранска-Костова/Tsibranska-Kostova 2011, 358–359). Думата е по-късен заместител на класическия термин παλλακή и не се променя в преписи на *ПсЗ* от XIV до XVII в. Третираните в този параграф

лексеми доказват силната връзка на *ПсЗ* със Славянския юг и по-специално с българската историческа лексикология.

Следователно текстовата единица Па̀кы сѣ заповѣди ѳны ꙗзакѣны кнѣи о сзрѣствѣи и о запрѣщѣны брацѣ ѳи о различны степенѣ рода оправдава своето оплавнение, тъй като е повлияна основно от титул VII на *Прохирона*, основен светскоправен византийски източник. С това, което науката познава под името *Книги законные*, *ПсЗ* има само типологическа прилика, изразяваща се в компилативния характер и акцентирането върху византийското светско право. Особеностите от текстов и езиков характер на текста от *ПсЗ* свидетелстват за самостоятелен превод от гръцки, различен от това, което се открива в *ЕК7* и пълния *Прохирон* в кормчиите книги. Източник на компилацията е гръцки образец, в който тя вече е била налице, вероятно в много по-разширен състав от светски закони, ако се съди по факта, че непосредствено след Па̀кы сѣ заповѣди ѳны ꙗзакѣны кнѣи следва серия от компактно разположени правила със светски наказания, на места отново примесени с покаяни норми. Това са забраните за трети брак, инкриминирането на блудство с тъща (постригване на тъщата в манастир и покаяние за самата брачна двойка на съгрешилия), прелюбодейство на презвитера, смъртно наказание за редица казуси. Светскоправни норми има и преди изследваната единица. На л. 137а–б в *ЦИАИ 1160* се помества извлечение от старозаветната компилация Νόμος Μοσαϊσός, което в гръцката традиция също се комбинира с различни светскоправни източници (Бургман/Burgmann 1983, 134; Цибранска-Костова/Tsibranska-Kostova 2016, 275–279). Отново в близост с изследваната текстова единица се разполагат ясни препратки към разграничението между църковната и светската власт и техните правомощия: повелѣваемъ възвѣкомъ сѣда еписѣпова послышати о вѣсѣкѣ; естъ же сѣ еписѣпскы наже оуставиша цркви разсѣжати. сѣ же пакы ѳны сѣдове ѳже не има власть на ни еписѣпъ, ни црїе и кнѣси по правдѣ и истинѣ. В продължението на този пасаж се подчертава върховенството на църковния и Божия съд над този на светските власти (*ЦИАИ 1160*, л. 167а).

Направените дотук наблюдения за влиянието на светскоправните византийски източници в *ПсЗ* са очаквани. Те в голяма степен се отнасят до цялостния му състав, но имат предимството да подкрепят на конкретно езиково-текстологично равнище извода за езикова хомогенност и единство на ранните преписи, за еднократен славянски превод на *ПсЗ* с устойчиво ядро, заимствано от неизвестен засега гръцки прототип (Белякова/Belyakova 2007, 117; Цибранска-Костова/Tsibranska-Kostova 2011, 279). Конкретните езикови данни в бъдеще могат да се използват за *езикова диагностика на превода*, което в тази статия не е моя непосредствена задача.

IV. Изводи

Законът е ценностна категория с разностранно приложение в средновековното славянско и българското общество. Една от най-значимите му прояви остава гражданското законодателство, олицетворявано през Средновековието от владетелската институция. Разгледаните тук два самостоятелни преводни

текста разкриват таксономичната релация между *закон* и *законови книги* в посока на обобщаващо родово към видово понятие, от обществено-философската и политическата идея към практическото ѝ приложение. Те издигат ролята на писмения юридически текст като норматив, регламентиран от върховна власт – свещената на църковното предание и висшата светска на императора или царя. Всъщност именно писаният закон е това, което обединява аксиологичната значимост на двата различни текста, защото подкрепя върховенството на византийската правораздавателна система именно като задължителност на *написания закон*, условие *sine qua non* за правото на Византийската империя (Бену/Вéноу 2011, 127–128). Оттук следва изводът, че редица обективни исторически или чисто книжовни фактори са предизвиквали превода на един или друг византийски образец на славянски език. По отношение на *ПсЗ* именно този аспект би следвало да се превърне в тема на бъдещи търсения, за да се установи къде и защо има условия за неговото превеждане, при положение че нито хаотичният му правен състав, нито смесването на византийски източници предполагат конкретно поръчителство и институционална владетелска подкрепа.

На второ място, преводната юридическа книжнина на Славянския юг през XIV в. усвоява правното наследство от миналите епохи и въвежда в обращение нови текстове. Симбиозата на ново и старо ще се окаже решаваща за съдбата на самото писмено юридическо наследство, тъй като се обогатява правовата култура на държавите и народите на Балканите, които само век по-късно, в условията на османската доминация, неизбежно се насочват към правото и неговите материални носители – книгите и текстовете, защото те стават неотменима част от православната идентичност, напомняйки за „загубеното християнско царство“.

Преводният текст от Синтагмата на Матей Властар е рядък за славянската книжнина енциклопедичен фрагмент, който описва историята *на прехода от обичай към закон*. Неговата ценност е в аксиологията на релацията между право и общество, а значимостта му – в систематичното историко-фактологическо знание за правото от Античността и Средновековието. Преводният юридически образец, наречен *ПсЗ*, няма такава познавателна стойност, но предполага много по-широк обхват на текстологичните търсения. Той доказва, че за южнославянската книжнина моделът на разпръснати светски наказания сред преобладаващо покаяни и църковни норми е типична форма на рецепция на гръко-римското и византийското право. Може да се допусне, че наред с традицията на кормчиите книги сред южните славяни е било силно влиянието на смесени, хибридни между няколко източника византийски компилации на светската юрисдикция, като например *Ecloga ad Procheiron mutata*, калабрийския Прохирон (познат като *Prochiron Legum* и разпространен особено във византийска Италия – ODB 1991, 3, 1725–1726; Бургман/Бургманн 1983, 59–80), Апендикса към Еклогата и др., за които, както за други юридически нормативи на Византийската империя – Епанагогата, Василиките, *няма данни да са превеждани на славянски*. Подобни компилативни корпуси – извлечения от паметници на византийската светска юрисдикция в славянския свят, получават названието *Книги законные*. То е хиперонимно и

обема различни по вид и състав светскоправни компилации. Засега, наред с известната само в руски преписи компилация *Книги законные*, следи от подобна симбиоза се откриват в *ПсЗ*. В този смисъл този образец има значение не само за славянската преводна книжнина, но и за византийската. *ПсЗ* доказва също така, че проблемът за разнообразните реализации на отношенията между светското и църковното, между *закона* и *канона* на Славянския юг продължава да не е изчерпан нито теоретически, нито като безусловна идентификация на изворите.

Литература

- БЕР:** *Български етимологичен речник*. Т. 1–8. София: Издателство на БАН, 1971/2017–.
- Архивски номоканон 2007:** *Архивски номоканон. Български ръкопис от XIV в.* Фототипно издание. Изданието подготвиха А. Кръстев и Цв. Янакиева. Шумен: Университетско издателство, 2007.
- Атанасова 1984:** Атанасова, Н. *Филиграноложки проблеми на български ръкописи от XIV–XV в. (запазени в България)*. Дисертация за присъждане на научната степен „кандидат на филологическите науки“. София, 1984.
- Атанасовски 2016:** Атанасовски, А. *Матий Властар Синтагма. Азбучен зборник на византийски църковни и държавни закони и правила*. Превод от старословенски јазик, анализа и коментар. Скопје: Тримакс, 2016.
- Белякова 2007:** Белякова, Е. В. О составе Хлудовского номоканона (к истории сборника „Зинар“). – *Старобългарска литература*, 2007, 37–38, 114–131.
- Белякова, Шчапов 2005:** Белякова, Е. В., Я. Н. Щапов. *Новеллы императора Юстиниана в русской письменной традиции. К истории рецепции римского права в России*. Москва: Институт российской истории РАН, 2005.
- Белякова, Шчапов 2006:** Белякова, Е. В., Я. Н. Щапов. Законодательство императора Юстиниана в русской и славянской традиции. Особенности русской рецепции римского права. – *Этнокультурное взаимодействие в Евразии: Программа фундаментальных исследований Президиума РАН*. Кн. 1. Под ред. А. Деревянко и др. Москва: Наука, 2006, 386–404.
- Бенешевич 1905:** Бенешевич, В. Н. *Канонический сборник XIV титулов со второй четверти VII в. до 883 г. К древнейшей истории источников права Греко-восточной Церкви*. СПб: Типография В. Киршбаума, 1905.
- Бенешевич 1906:** Бенешевич, В. Н. *Древнеславянская кормчая XIV титулов без толкований*. Т. 1. СПб: ОРЯС Императорской академии наук, 1906 (reprint Leipzig, 1976).
- Бенешевич 1987:** Бенешевич, В. Н. *Древнеславянская кормчая XIV титулов без толкований*. Т. 2. Под общим руководством Я. Н. Щапова. София: Издательство БАН, 1987.
- Биярски 2011:** Биярски, Ив. *Публично- и каноничноправна лексика в българското средновековно пространство*. Варна: ВСУ „Черноризец Храбър“, 2011.
- Биярски, Цибранска-Костова 2015:** Биярски, Ив., М. Цибранска-Костова. Славянски ръкопис BAR Ms. Sl. 636, XVI в., от библиотеката на Румънската академия в Букурещ. – *Археографски прилози*, 2015, 37, 107–155.
- Благоев 1932:** Благоев, Н. П. *Еклога*. София: Кооперативна печатница Гутенберг, 1932.

- Византийски земеделски закон 1984:** *Византийский земледельческий закон.* Текст, исследование, комментарии подготовили Е. Э. Липшиц, И. П. Медведев, Е. К. Пиотровская. Под редакцией И. П. Медведева. Ленинград: Наука, 1984.
- Данова 2012:** Данова, Н. Фрагменти от историята на изграждането на правната култура при българите. – *Критика и хуманизъм*, 2012, 37, 1, 201–265.
- Дюнан, Пишона 2007:** Дюнан, Ж-Ф., П. Пишона. *Римско право. Речник на основните термини.* София: Сиела, 2007.
- Илински 1892:** Ильинский, Н. *Синтагма Матфея Властаря.* Москва: Типография Снегиревой, 1892.
- Кемалова 2016:** Кемалова, А. *Един юридически сборник от XVI век. Речник-индекс.* Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2016.
- Кодов 1969:** Кодов, Хр. *Опис на славянските ръкописи в Библиотеката на Българската академия на науките.* София: Издателство на БАН, 1969.
- Корогодина 2017:** Корогодина, М. В. *Кормчие книги XIV – первой половины XVII века.* Т. 1. *Исследование.* Москва–СПб: Альяна-Архео, 2017.
- Костогризова 2013:** Костогризова, Л. Ю. Алфавитная синтагма Матфея Властаря как источник познания византийского права. – В: *Источники права и источники познания права: теоретические, методологические и методические проблемы исследования.* Материалы круглого стола 21–22 июня 2013 г. Екатеринбург: Российский гуманитарный научный фонд, Уральская государственная юридическая академия, 2013, 239–245.
- Максимович 2004:** Максимович, К. *Законоз съудини людьмз. Источниковедческие и лингвистические аспекты исследования славянского юридического памятника.* Москва: Древлехранилище, 2004.
- Максимович 2010:** Максимович, К. *Византийская синтагма 14 титулов без толкований в древнеболгарском переводе.* Славяно-греческий, греческо-славянский и обратный (славянский) словоуказатели. Т. I–II. Frankfurt am Main: Löwenklau-Gesellschaft, 2010.
- Найденова 2015:** Найденова, Д. Правни текстове в средновековна България. – В: *Българският Златен век. Сборник в чест на цар Симеон Велики (893–927).* Пловдив: Фондация „Българско историческо наследство“, 2015, 189–212.
- Найденова 2018:** Найденова, Д. Южнославянская рукописная традиция Номоканона Котелерия (Славянский Псевдозонар). – В: Ženuch, P., E. Belyakova, D. Naydenova and others. *Užhorodský rukopisný Pseudozonar. Pravidlá mnišského a svetského života z prelomu 16-17 storočia.* Monumenta byzantine-slavica et latina Slovaciae. Vol. 5. Ed. by P. Ženuch. Bratislava, 2018, 92–120.
- Николов, Станев 2014:** Николов, А., К. Станев. Обрядовые уклонения и дурные привычки латинских еретиков в византийско-славянской полемической литературе Средневековья. – *Studia Ceranea*, 2014, 4, 125–139.
- Новакович 1907:** Новаковић, Ст. Матије Властара Синтагмаг. Азбучни зборник византијских црквених и државних закона и правила. – *Зборник за историју, језик и књижевност српског народа.* Прво одељење, споменици на српском језику, књ. IV, у Београду, 1907.
- Павлов 1885:** Павлов, А. С. “Книги законные”, содержащие в себе в древнерусском переводе византийские законы земледельческие, уголовные, брачные и судебные. СПб: Типография Императорской АН, 1885.
- Павлов 1897:** Павлов, А. С. *Номоканон при Большом Требнике.* Москва: Типография Г. Лисснера и А. Гешеля, 1897.
- Павлов 1902:** Павлов, А. С. *Курс церковного права.* Сергиев Посад: Свето-Троицкая Сергиева лавра, 1902.

- Паев 2013:** Паев, К. Византийски правни паметници от Македонската династија (867–1056). – *Studia Iuridico-Historica*, 2013, II, 2, 66–91.
- Петровиќ 1991:** Петровиќ, М. *Законоправило или Номоканон светога Саве. Иловички препис 1262 година*. Горњи Милановац: Дечје новине, 1991.
- Райкова 1997:** Райкова, М. Един југозападнобългарски номоканон от втората половина на XV в. – *Македонски преглед*, 1997, 20, 1, 69–92.
- Райкова 2002:** Райкова, М. Неизвестни граѓанскоправни текстове от византијската църковнојуредическа книжнина. – *Palaeobulgarica*, 2002, XXVI, 4, 55–65.
- Райкова 2003:** Райкова, М. Новооткриги светски наказателноправни текстове в църковнојуредически сборници. – *Palaeobulgarica*, 2003, XXVII, 3, 73–92.
- ПРОДД 1974:** *Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX в.* София: Издателство на БАН, 1974.
- СДЯ:** *Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.)*. Главный редактор Р. И. Аванесов. Т. 1–11. Москва: РАН, 1988/2016–,
- Славова 2009:** Славова, Т. Юридическа литература. – В: *История на българската средновековна литература*. София: Изток–Запад, 2009, 194–203.
- Стара българска литература 1986:** *Стара българска литература*. Т. IV. *Житиеписни творби*. Съставителство и редакция Кл. Иванова. София: Български писател, 1986.
- СтБР 1999, 2009:** *Старобългарски речник*. Т. 1. А–Н. София: Изд. „Валентин Траянов“, 1999; Т. 2. О–џ. София: Издателство „Валентин Траянов“, 2009.
- Суботин-Голубовиќ 2006:** Суботин-Голубовиќ, Т. О преводѣњу правних споменика на српскословенски језик у XIV веку. – В: *Многократните преводи в Јужнославанското средновековие*. Доклади от меѓународната конференция в София, 7 јули 2005 г. София: Горекс Прес, 2006, 437–443.
- Суботин-Голубовиќ 2013:** Суботин-Голубовиќ, Т. *Матија Властар Синтагма*. Са српскословенског језика превела Т. Суботин-Голубовиќ. Београд: САНУ, 2013.
- Троицки 1956:** Троицки, С. *Допунски чланци Властареве Синтагме*. Београд: САНУ, 1956.
- Турилов 2005:** Турилов, А. А. К истории тырновского “царского” скриптория XIV в. – *Старобългарска литература*, 2005, 33–34, 305–328.
- Флорински 1888:** Флоринский, Т. Д. *Памятники законодательной деятельности Душана, царя сербов и греков*. Киев: Типография Императорского Университета, 1888.
- Христова и др. 1982:** Христова, Б., Д. Караджова, А. Икономова. *Български ръкописи от XI до XVIII в., запазени в България. Своден каталог*. София: НБКМ, 1982.
- Цибранска 1994:** Цибранска, М. Глосарът в Синтагмата на Матей Властар (препис 1/19 от XV в. в сбирката на Рилският манастир). – *Palaeobulgarica*, 1994, 3, 52–62.
- Цибранска-Костова 2011:** Цибранска-Костова, М. *Покајната книжнина на Българското средновековие IX–XVIII в. (езиково-текстологични и културологични аспекти)*. София: Валентин Траянов.
- Цибранска-Костова 2016:** Цибранска-Костова, М. *Старијат Завет како јуредически източник (набљуденија върху славјанската ръкописна традиција)*. София: Валентин Трајанов, 2016.
- Шаркиќ 2015:** Шаркиќ, Ср. Утицај византијског права на средновековно српско право. – *Slověne*, 2015, 2, 106–118.
- Шчапов 1973:** Щапов, Я. Н. Некоторые юридические и канонические памятники в славянской письменности XII–XV вв. – В: *Методическое пособие по описанию славяно-русских рукописей для Сводного каталога рукописей, хранящихся в СССР*. Вып. 1. Москва: Отделение истории АН СССР, 1973, 268–272.

- Щчапов 1977:** Щчапов, Я. Н. Прохирон в восточнославянской письменности. – *Византийский временник*, 1977, 38, 48–58.
- Щчапов 1978:** Щчапов, Я. Н. *Византийское и южнославянское правовое наследие на Руси в XI–XIII вв.* Москва: Наука, 1978.
- Щчапов 2011:** Щчапов, Я. Н. *Византийская “Эклога законов” в русской письменной традиции.* Исследование, издание текстов и комментарии. СПб: Изд. Олега Абышко, 2011.

References

- Alexandrov 2005:** Alexandrov, V. How Many Slavic Translations of the Syntagma of Mathew Blastares were made in the middle Ages? – *Sub Rosa. Köszöntő könyv Léna Szilárd tiszteletére.* Budapest, 2005, 23–26.
- Alexandrov 2012:** Alexandrov, V. *The Syntagma of Matthew Blastares. The destiny of a Byzantine Legal Code among the Orthodox Slavs and Romanians 14–17 centuries.* Frankfurt am Main: Löwenklau-Gesellschaft E.V., 2012.
- Angelini 2016:** Angelini, P. The Greek-Roman Law in Serbia: the Serbian version of the Syntagma of Blastares. – In: *125 godina od rođenja Aleksandra Vasiljeviča Solovjeva.* Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2016, 111–120.
- Arhivski nomokanon 2007:** *Arhivski nomokanon. Balgarski rakis ot XIV vek* [Archivski Nomocanon. Bulgarian Manuscript from 14th century]. Fototipno izdanje. Izdanieto podgotviha A. Krastev i Ts. Yanakieva. Shumen: Universitetsko izdatelstvo, 2007.
- Atanasova 1984:** Atanasova, N. *Filigranolozhki problemi na balgarski rakis ot 14–15 vek (zapazeni v Balgariya)* [Filigran Problems of Bulgarian Manuscripts from 14th–15th cc. (kept in Bulgaria)]. PhD. Sofia, 1984.
- Atanasovski 2016:** Atanasovski, A. *Matij Vlastar Sintagma. Azbučen zbornik na vizantiski crkovni i državni zakoni i pravila* [Matthew Blastares Sintagma. Alphabetical Miscellany of Byzantine Church and State Laws and Canons]. Prevod ot staroslovenski jazik, analiza i komentar. Skopje: Trimaks, 2016.
- BER:** *Balgarski etimologichen rechnik* [Bulgarian Etymological Dictionary]. T. 1–8. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1971/2017–.
- Belyakova 2007:** Belyakova, Ye. V. O sostave Khludovskogo nomokanona (k istorii sbornika „Zinar“) [About the Content of Xludov’s Nomocanon (towards the history of “Zinar” collection)]. – *Starobalgarska literatura*, 2007, 37–38, 114–131.
- Belyakova, Shchapov 2005:** Belyakova, Ye. V., Ya. N. Shchapov. *Novelly imperatora Yustiniana v ruskoj pis'mennoj traditsii* [Novels of Emperor Justinian in the Russian Written Tradition]. K istorii retseptsii rimskogo prava v Rossii. Moskva: Institut rossijskoj istorii RAN, 2005.
- Belyakova, Shchapov 2006:** Belyakova, Ye. V., Ya. N. Shchapov. Zakonodatel'stvo imperatora Yustiniana v ruskoj i slavyanskoj traditsii. Osobennosti ruskoj retseptsii rimskogo prava [The legislation of emperor Justinian in the Russian and the Slavic tradition. Peculiarities of the Russian reception of Roman law]. – *Etnokul'turnoje vzaimodejstvije v Evrazii: Programma fundamental'nyh issledovanij Prezidiuma RAN.* Kn. 1. Pod red. A. Derevyanko i dr. Moskva: Nauka, 2006, 386–404.
- Beneshevich 1905:** Beneshevich, V. N. *Kanonicheskiy sbornik XIV titulov so vtoroj chetverti VII v. do 883 g.* [Canonical miscellany of 14 titles from the second half of the 7th century to 883]. K drevnejšej istorii istochnikov prava Greko-vostochnoj Tserkvi. SPb: Tipografija V. Kirshbauma, 1905.
- Beneshevich 1906:** Beneshevich, V. N. *Drevneslavjanskaja kormchaja XIV titulov bez tolkovanij* [Old Slavonic Krmcaja of 14 Titles without Commentaries]. T. 1. SPb: ORYAS Imperatorskoj akademii nauk, 1906 (reprint Leipzig, 1976).

- Beneshevich 1987:** Beneshevich, V. N. *Drevneslavjanskaja kormchaja XIV titulov bez tolkovanij* [Old Slavonic Krmcaja of 14 Titles without Commentaries]. T. 2. Pod obshchim rukovodstvom Ya. N. Shchapova. Sofiya: Izdatel'stvo BAN, 1987.
- Bénoù 2011:** Bénoù, L. *Pour une nouvelle histoire du droit byzantin. Théorie et pratique juridiques au XIVe siècle*. Paris: Association Pierre Belon, 2011.
- Biliarsky 2011:** Biliarsky, Iv. *Publichno- i kanonichnopravna leksika v balgarskoto srednovekovno prostranstvo* [Public and Canon Law Lexis in the Bulgarian Medieval Space]. Varna: VSU „Chernorizets Hrabar“, 2011.
- Biliarsky, Tsibranska-Kostova 2015:** Biliarsky, Iv., M. Tsibranska-Kostova. Slavyanski rakopis BAR Ms. Sl. 636, XVI v. ot Bibliotekata na Rumanskata akademiya v Bukuresht [Slavonic manuscript BAR Ms. Sl. 636, the 16th century, from the Library of the Rumanian Academy of Sciences in Bucharest]. – *Arhiografski prilozhi*, 2015, 37, 107–155.
- Blagoev 1932:** Blagoev, N. P. *Ekloga* [Ecloga]. Sofia: Kooperativna pechatnitsa Gutenberg, 1932.
- Blenkinsopp 1983:** Blenkinsopp, J. *Wisdom and Law in the Old Testament. The Ordering of Life in Israel and Early Judaism*. Oxford: Oxford University Press, 1983.
- Brandileone 1987:** Brandileone, F. *Il diritto Bizantino nell'Italia meridionale dall' VIII al XII secolo*. Bologna, 1886. Reprint. Con una nota di lettura di D. Simon. *Antiqua* 45. Napoli, Italia, Paris, 1987.
- Burgmann 1983:** Burgmann, L. *Ecloga. Das Gesetzbuch Leons III. Und Konstantinos' V*. Herausgegeben von L. Burgmann. Forschungen zur Byzantinischen Rechtsgeschichte. Band. 10. Frankfurt am Main: Löwenklau-Gesellschaft, 1983.
- Chitwood 2012:** Chitwood, Z. *Byzantine Legal Culture under the Macedonian Dynasty 867–1056*. A dissertation presented to the Faculty of Princeton University in candidacy for the degree of doctor of philosophy. Princeton, 2012. URL: <http://arks.princeton.edu> (retrieved on the 20.09.2018).
- Constantinescu 1984:** Constantinescu, R. *Vechiul drept românesc scris. Repertoriul izvoarelor 1340–1640*. Bucuresti: Editura A.G.V.P.S, 1984.
- Cotelerius 1677:** Cotelerius, J-B. *Ecclesiae Graecae Monumenta*. T. 1. Paris, 1677.
- Crüsemann 1996:** Crüsemann, Fr. *The Torah. Theology and Social History of Old Testament Law*. Edinburgh: Clark, 1996.
- Danova 2012:** Danova, N. Fragmenti ot istoriyata na izgrazhdaneto na pravната kultura pri balgarite [Fragments from the history of the constitution of the legal culture among Bulgarians]. – *Critika i Humanizam*, 2012, 37, 1, 201–265.
- Dunand, Pichonnaz 2007:** Dunand, J-F., P. Pichonnaz. *Rimsko pravo. Rechnik na osnovnite termini* [Roman Law. Dictionary of Basic Terms]. Sofia: Siela, 2007.
- Florinski 1888:** Florinskiy, T. D. *Pamjatniki zakonodatel'noj dejatel'nosti Dushana, tsarja serbov i grekov* [Monuments of Dushan's Legislation, the King of Serbs and Greeks]. Kiev: Tipografija Imperatorskogo Universiteta, 1888.
- Freshfield 1927:** Freshfield, E. H. *A Manual of Later Roman law. The Ecloga ad Procheiron mutata*. Cambridge: University Press, 1927.
- Freshfield 1928:** Freshfield, E. H. *A Manuel of Eastern Roman law. The Procheiros nomos. Published by the Emperor Basil I at Constantinople between 867 and 879*. Cambridge: University Press, 1928.
- Freshfield 1931:** Freshfield, E. H. *A Provincial Manual of Later Roman Law. The Calabrian Procheiron*. Cambridge: University Press, 1931.
- Hristova et al. 1982:** Hristova, B., D. Karadzhoва, A. Ikonomova. *Balgarski rakopisi ot XI do XVIII v., zapazeni v Balgariya*. [Bulgarian Manuscripts from 11th to 18th Centuries, Kept in Bulgaria]. Svoden katalog. Sofia: NBKM, 1982.

- Ilinski 1892:** Ilinskiy, N. *Sintagma Matfeya Vlastarya* [Mathew Blastares Syntagma]. Moskva: Tipografiya Snegirevoy, 1892.
- Iufu 1963:** Iufu, I. Manuscrite slave în bibliotecile din Transilvania și Banat. – *Romanoslavica*, 1963, 8, 451–468.
- Kemalova 2016:** Kemalova, A. *Edin yuridicheski sbornik ot XVI vek. Rechnik-indeks* [One Juridical Miscellany of 16th Century. Dictionary-index]. Plovdiv: Universitetsko izdatelstvo „Paisiy Hilendarski“, 2016.
- Kodov 1969:** Kodov, Hr. *Opis na slavyanskite rakopisi v Bibliotekata na Balgarskata akademiya na naukite* [Catalogue of the Slavonic Manuscripts in the Library of the Bulgarian Academy of Sciences]. Sofia: BAN, 1969.
- Korogodina 2017:** Korogodina, M. V. *Kormchiye knigi XIV – pervoy poloviny XVII veka* [Kormchie Books 14th – First Half of the 17th Centuries]. T. 1. Issledovanije. Moskva–SPb: Al’jana-Arkheo, 2017.
- Kostogrizova 2013:** Kostogryzova, L. Yu. Alfavitnaja sintagma Matfeja Vlastarja kak istochnik poznanija vizantijskogo prava [The Alphabetical Mathew Blastares Sintagma as a source of knowledge of the Byzantine law]. – V: *Istochniki prava i istochniki poznanija prava: teoreticheskije, metodologicheskije i metodicheskije problemy issledovanija*. Materialy kruglogo stola. 21-22 ijunja 2013 g. Ekaterinburg: Rossijskij gumanitarnyj nauchnyj fond, Ural’skaja gosudarstvennaja juridicheskaja akademija, 2013, 239–245.
- LS 1996:** *A Greek-English Lexicon*. Compiled by H. G. Liddell and R. Scott. Oxford, with revised supplement. Oxford: Clarendon Press, 1996.
- Maksimovich 2004:** Maksimovich, K. *ЗАКОНЪ СЪДЪНЪИ ЛЮДЪМЪ* [Law for Judging Peoples]. Istochnikovedcheskije i lingvističeskije aspekty issledovanija slavjanskogo juridicheskogo pamjatnika. Moskva: Drevlehranilišče, 2004.
- Maksimovich 2010:** Maksimovich, K. *Vizantijskaja singagma 14 titulov bez tolkovanij v drevnebolgarskom perevode* [Byzantine Syntagma of 14 Titles without Commentaries in Old Bulgarian Translation]. Slavjano-grečeskij, grečesko-slavjanskij i obratnyj (slavjanskij) slovoukazateli. T. I–II. Frankfurt am Main: Löwenklau-Gesellschaft, 2010.
- Mihăilă 1972:** Mihăilă, G. *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*. București: Minerva, 1972.
- Mikl. 1977:** Miklosich, F. *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum*. Emendatum auctum. Reprint. Wien 186265. Neudruck der Ausgabe. Wien: Scientia Verlag Aalen, 1977.
- Mircea 2005:** Mircea, I. *Répertoire des manuscrits slaves en Roumanie. Auteurs byzantins et slaves*. Révision du texte slave P. Bojčeva. Révision du texte français S. Todorova. Sofia: Institut d’Études Balkaniques, 2005.
- Naydenova 2015:** Naydenova, D. Pravni tekstove v srednevekovna Balgariya [Legal texts in medieval Bulgaria]. – *Balgarskiyat Zlaten vek. Sbornik v chest na tsar Simeon Veliki (893–927)*. Plovdiv: Fondatsiya Balgarsko istoričesko nasledstvo, 2015, 189–212.
- Naydenova 2018:** Naydenova, D. Juzhnoslavjanskaja rukopisnaja traditsija Nomokanona Kotelerija (Slavjanskij Psevdozonar) [The South-Slavonic manuscript tradition of the Nomocanon Cothelerii (the Slavonic Pseudo-Zonaras)]. – In: Ženuch, P., E. Belyakova, D. Naydenova. *Užhorodský rukopisný Pseudozonar. Pravidlá mnišského a svetského života z prelomu 16-17 storočia*. Monumenta byzantine-slavica et latina Slovaciae. Vol.5. Ed. by P. Ženuch. Bratislava, 2018, 92–120.
- Nikolov, Stanev 2015:** Nikolov, A., K. Stanev. Obredovye ukloenenija i durnye privyčki latinskih eretikov v vizantijsko-slavjanskoj polemicheskoj literature Srednevekov’ja [The rite deviations and the evil habits of the Latin heretics in the Byzantine-Slavic polemical literature of the Middle ages]. – *Studia Ceranea*, 2014, 4, 125–139.

- Novaković 1907:** Novaković, St. Matije Vlastara Sintagmat. Azbučni zbornik vizantijskih crkvenih i državnih zakona i pravila [Matthew Blastares sintagmat. Alphabetical miscellany of Byzantine church and state laws and canons]. – In: *Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda. Prvo odeljenje, spomenici na srpskom jeziku*, knj. IV, u Beogradu, 1907.
- Obolensky 1991:** Obolensky, D. *Six Byzantine Portraits*. Oxford: Oxford University Press, 1991.
- ODB 1991:** *Oxford Dictionary of Byzantium*. Ed. in Chief Al. Kazhdan. Vol. 1–3. New York, Oxford: Oxford University Press, 1991.
- Panaiteescu, Mihail 2018:** Panaiteescu, P. P., Z. Mihail. *Catalogul manuscriselor slavoromâne și slave din Biblioteca Academiei Române*. București: Editura Academiei Române, 2018.
- Pavlov 1885:** Pavlov, A. S. “*Knigi zakonnye*”, *soderzhashchije v sebe v drevnerusskom perevode vizantijskije zakony zemledelcheskije, ugolovnye, brachnye i sudebnye* [Law Books in Old Russian Translation, That Contain Byzantine Farmer, Criminal, Matrimonial and Court Law]. SPb: Tipografija Imperatorskoj AN, 1885.
- Pavlov 1897:** Pavlov, A. S. *Nomokanon pri Bol'shom Trebnike* [The Nomocanon to the Great Euchologion]. Moskva: Tipografija G. Lissnera i A. Geshelja, 1897.
- Pavlov 1902:** Pavlov, A. S. *Kurs tserkovnogo prava* [Lectures on Canon Law]. Sergijev Posad: Sveto-Troitskaja Sergijeva lavra, 1902.
- Paev 2013:** Paev, K. Vuzantijski pravni pametnitsi ot Makedonskata dinastiya (867–1056) [Byzantine legal codes from the Macedonian dynasty (867–1056)]. – *Studia Iuridico-Historica*, 2013, II, 2, 66–91.
- Panev 2003:** Panev, J. La réception du Syntagma de Matthiew Blastarès en Serbie. – In: *Études balkaniques. Cahiers Pierre Belon*. Le droit romano-byzantin dans le Sud-Est Européen. Vol. 10. Paris, 2003, 27–46.
- Patrick 1985:** Patrick, D. *The Old Testament Law*. London: SCM Press, 1985.
- PG** – *Patrologia cursus completes*, series graeca. Vol. 144 (cols 959–1400), vol. 145 (cols 9–213). Ed. J.-P. Migne. Paris, 1865.
- Petrovič 1991:** Petrovič, M. *Zakonopravilo ili Nomokanon svetoga Save. Ilovički prepis 1262 godina* [Zakonopravilo, or the Saint Sabbas's Nomocanon. Ilovitsa copy from 1262]. Gornji Milanovac: Dečje novine, 1991.
- Pitsakis 2000:** Pitsakis, C. Législation et stratégies matrimoniales. Parenté et empêchements de mariage dans le droit byzantin. – *L'Homme*, 2000, 154–155, 677–696.
- Raykova 1997:** Raykova, M. Ēdin jugozapadnobalgarski nomokanon ot vtorata polovina na XV v. [One Southern Bulgarian Nomocanon from the second half of the 15th century]. – *Makedonski pregled*, 1997, 20, 1, 69–92.
- Raykova 2002:** Raykova, M. Neizvestni grazhdanskopravni tekstove ot vizantijskata tsarkovnoyuridicheska knizhnina [Unknown civil law texts from the Byzantine church law literature]. – *Palaeobulgarica*, 2002, 26, 4, 55–65.
- Raykova 2003:** Raykova, M. Novootkriti svetski nakazatelnopravni tekstove v tsarkovnoyuridicheski sbornitsi [Newly discovered civil law texts in canon law miscellanies]. – *Palaeobulgarica*, 2003, 27, 3, 73–92.
- Repertorium 2010:** *Repertorium der Handschriften des byzantinischen Rechts*. Teil II. *Die Handschriften kirchlichen Rechts I. A*. Von A. Schminck und D. Getov. Frankfurt am Main: Löwenklau-Gesellschaft, 2010.
- Rizescu 1971:** Rizescu, I. *Pravila ritorului Lucaci*. București: Editura Academiei, 1971.
- RRODD 1974:** *Rechnik na redki, ostareli i dialektni dumi v literaturata ni ot XIX i XX v.* [Dictionary of Rare, Obsolete and Dialect Words in Our Literature From the 19th–20th Centuries]. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1974.

- Schminck 1986:** Schminck, A. A. Das Prooimion des Procheiron. – In: *Studien zu mittelbyzantinischen Rechtsbüchern*. (Forschungen zur Byzantinischen Rechtsgeschichte. Band. 13). Frankfurt am Main: Löwenklau-Gesellschaft, 1986, 55–107.
- Schminck 2015:** Schminck, A. A. Die Titelrubriken der Ecloga, der Eusagoge und des Prochiron. – *Annali del Seminario Giuridico del Università degli studi di Palermo*, 2015, 58, 275–290.
- SDYA:** *Slovar' drevnerusskogo jazyka XI–XIV vv.* [Dictionary of Old Russian Language]. T. 1–11. Moscow 1988/2016–.
- Shchapov 1973:** Shchapov, Ya. N. Nekotorye juridicheskije i kanonicheskije pamjatniki v slavyanskoj pis'mennosti XII–XV vv. [Some juridical and canon law monuments in the Slavonic literary tradition the 12th–15th centuries]. – V: *Metodicheskoje posobije po opisaniju slavyano-russkikh rukopisej dlja Svodnogo kataloga rukopisej, khranjashchiksja v SSSR*. Vyp. 1. Moskva: Otdelenije istorii AN SSSR, 1973, 268–272.
- Shchapov 1977:** Shchapov, Ya. N. Prochiron v vostochnoslavjanskoj pis'mennosti [The Procheiros nomos in the Eastern Slavonic literature]. – *Vizantijskij vremennik*, 1977, 38, 48–58.
- Shchapov 1978:** Shchapov, Ya. N. *Vizantijskoje i juzhnoslavjanskoje pravovoje nasledije na Rusi v XI–XIII vv.* [The Byzantine and the Southern Slavonic Legacy in Russia in the 11th–13th Centuries]. Moskva: Nauka, 1978.
- Shchapov 2011:** Shchapov, Ya. N. *Vizantijskaja "Ekloga zakonov" v ruskoj pis'mennoj traditsii* [The Byzantine "Ekloge ton nomon" in the Russian Manuscript Tradition]. Issledovanije, izdanije tekstov i komentarii. SPb: Izdatel'stvo Olega Abyshko, 2011.
- Slavova 2009:** Slavova, T. Juridicheska literatura [Juridical literature]. – In: *History of the Bulgarian Medieval Literature*. Sofia: Iztok-Zapad, 2009, 194–203.
- Smochina 1968:** Smochina, N. Le Procheiros nomos de l'empereur Basile (867–879) et son application chez les Roumains au XIV siècle. – *Balkan Studies*, 1968, 9, 167–208.
- Stara balgarska literatura 1986:** *Stara balgarska literatura* [Old Bulgarian Literature]. T. IV. *Zhitiepisni tvorbi*. Sastavitelstvo i redaktsiya Kl. Ivanova. Sofia: Balgarski pisatel, 1986.
- StbR 1999, 2009:** *Starobalgarski rechnik* [Old Bulgarian Dictionary]. T. 1. А–Н. Sofia: Valentin Trayanov, 1999; T. 2. О–ѡ. Sofia: Valentin Trayanov, 2009.
- Subotin-Golubović 2006:** Subotin-Golubović, T. O prevođenju pravnih spomenika na srpskoslovenski jezik u XIV veku [About the translation of Law Codices into Serbian Slavonic in 14th century]. – V: *Mnogokratnite prevodi v Juzhnoslavyanskoto srednovekovie*. Dokladi ot mezhdunarodnata konferentsiya v Sofia, 7 juli, 2005 g. Sofia: Goreks Pres, 2006, 437–443.
- Subotin-Golubović 2013:** Subotin-Golubović, T. *Matija Vlastar Sintagma* [Matthew Blastares Syntagma]. Sa srpskoslovenskog jezika prevela T. Subotin-Golubović. Beograd: SANU, 2013.
- Šarkič 1996:** Šarkič, Sr. Νόμος et "zakon" dans les textes juridiques du XIVe siècle, – *Byzantium and Serbia in the 14th Century*. Athens, 1996, 257–266.
- Šarkič 2015:** Šarkič, Sr. Uticaj vizantijskog prava na srednjovekovno srpsko pravo [Influence of the Byzantine law on the Medieval Serbian law]. – *Slověne*, 2015, 2, 106–118.
- Troicki 1956:** Troicki, S. *Dopunski članci Vlastareve Sintagme* [Additional Articles to the Blastares Syntagma]. Beograd: SANU, 1956.
- Tsibranska 1994:** Tsibranska, M. Glosarat v Sintagmata na Matej Vlastar (prepis 1/19 ot XV v. v sbirkata na Rilskiya manastir) [The Glossary of Mathew Blastares' Syntagma (15th century Copy 1/19 in the collection of Rila Monastery)]. – *Palaeobulgarica*, 1994, 3, 52–62.

- Tsibranska-Kostova 2011:** Tsibranska-Kostova, M. *Pokaynata kniznina na Balgarskoto srednovekovie IX–XVIII v. (ezikovo-tekstologichni i kulturologichni aspekti)* [The Penitential Literature of the Bulgarian Middle Ages (linguistic, textological and cultural aspects)]. Sofia: Valentin Trayanov, 2011.
- Tsibranska-Kostova 2016:** Tsibranska-Kostova, M. *Stariyat Zavet kato yuridicheski iztochnik (nablyudeniya varhu slavyanskata rakopisna traditsiya)* [Old Testament as a Juridical Source (Observations upon the Slavonic Manuscript Tradition)]. Sofia: Valentin Trayanov, 2016.
- Turilov 2005:** Turilov, A. A. K istorii tyrnovskogo tsarskogo skriptorija XIV v. [Towards the history of Tarnovo Royal Scriptorium]. – *Starobalgarska literatura*, 2005, 33–34, 305–328.
- Unbegaun 1957:** Unbegaun, B. Russe et slavon dans la terminologie juridique. – *Revue des études slaves*, 1957, 34, 129–135.
- Van Bochove 1996:** Van Bochove, T. E. *To Date and Not To Date. On the Date and Status of Byzantine Law Books*. Groningen: Forsten, 1996.
- Vašica 1959:** Vašica, J. Collectio 87 (93) capitolorum dans les Nomocanons slaves. – *Byzantinoslavica*, 1959, XX, 1–8.
- Vašica 1971:** Vašica, J. Законъ sudnyi ljudьmъ. – In: *Magnae Moraviae Fontes Historici. IV. Leges textus iuridici supplementa*. Brno: Universita J. E. Purkyně, 178–198.
- Vizantijski zemedelski zakon 1984:** *Vizantijskij zemledel'cheskij zakon* [Byzantine Farmer Law]. Tekst, issledovanie, kommentarii podgotovili Ye. E. Lipshchits, I. P. Medvedev, Ye. K. Piotrovskaya. Pod redaktsiej I. P. Medvedeva, Leningrad: Nauka, 1984.
- Wolski 2018:** Wolski, J. M. *Kultura monastyczna w późnośredniowiecznej Bułgarii*. Byzantina Lodziensia. 30. Łódz: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2018.
- Zepos 1974:** Zepos, P. The legacy of Civil Law. – *Louisiana Law Review*, 1974, 34, 5, 894–906.
- Zepos 1962:** Zepos, I., P. Zepos. *Jus Graecoromanum. Vol. 2. Leges imperatorum Isaurorum et Macedonum*. Ed. altera. Scientia aalen, 1962 (reprint Athen, 1931).
- Ženuch 2017:** Ženuch, P. Rukopis s pravidlami svetského a cirkevného života z prelomu 16. a 17. storočia v kontexte medzikonfesionálnych vzťahov pod Karpatmi. – In: *Medzikultúrne vzťahy východnej cirkvi s latinskou v Uhorsku do konca 18. storočia*. Košice – Bratislava: Institut Yana Stanislava, 2017, 45–69.
- Μάτσης 1977:** Μάτσης, Ν. *Περὶ τινῶν χωρίων τοῦ ὑπὸ τοῦ Ι. Β. Cotelierius ἐκδοθέντος νομοκανόνος*. Αθηναί, 1977.
- Πουλης 1992:** Πουλης, Γ. *Ὁ Νομοκάνων τοῦ Cotelierius*. Θεσσαλονίκη: Βιβλιοθήκη Βυζαντινοῦ καὶ μεταβυζαντινοῦ δικαίου, 1992, 1.

Проф. дфн Марияна Цибранска-Костова
 Секция за история на българския език
 Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
 Бул. „Шипченски проход“ 52, бл.17
 1113 София, България
 tzibran@abv.bg

Prof. Mariyana Tsibranska-Kostova, DSc
 Department of History of Bulgarian Language
 Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin”
 52 Shipchenski prohod, bl.17
 Sofia 1113, Bulgaria
 tzibran@abv.bg